

NYELVÉSZETI FÜZETEK

SZERKESZTI SIMONYI ZSIGMOND

68

AZ IRODALOM SZÓ TÖRTÉNETE

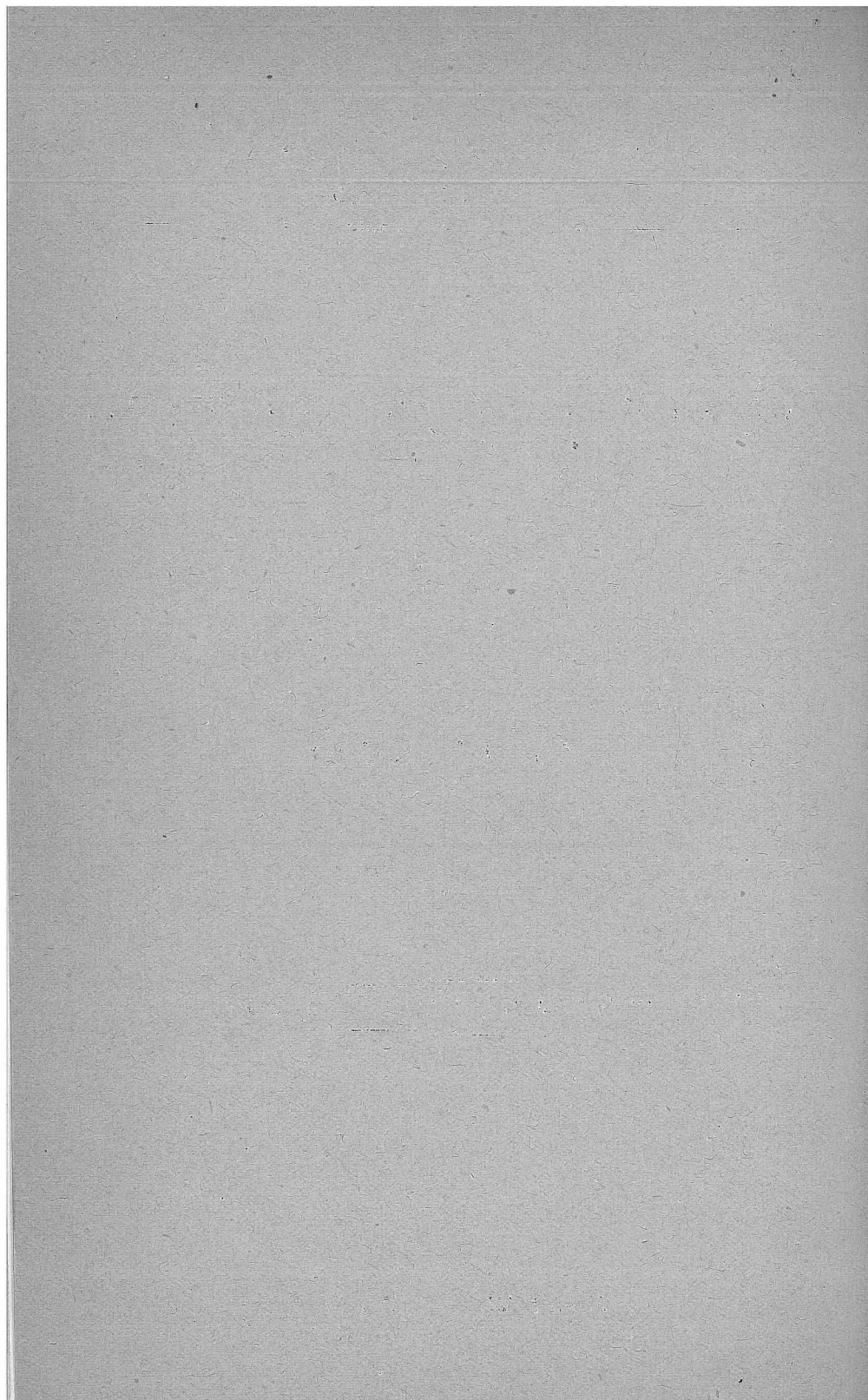
IRTA

SIMONFI JÁNOS

KÜLÖNNYOMAT A MAGYAR NYELVÖRBŐL

BUDAPEST
A MAGYAR NYELVŐR KIADÁSA
1913

Ára 1 korona

NYELVÉSZÉTI FÜZETEK

SZERKESZTI SIMONYI ZSIGMOND

68

AZ IRODALOM SZÓ TÖRTÉNETE

IRTA

SIMONFI JÁNOS

KÜLÖNNYOMAT A MAGYAR NYELVŐRBŐL

BUDAPEST
A MAGYAR NYELVŐR KIADÁSA

1913

„Nincs nemzet irodalom nélkül; az irodalom a' lélek a' nemzetben, élet, melly vérében lüktet, 's gyűlpontja az észnek, ez istennek, melly egyenkint lakik az emberekben. Tudomány és művészet hatalom volt minden időben, de kivált hatalommá lett korunkban. Hadával Róma csak egykoruit hódította meg, irói által az utóvilágon is diadalmaszkodott. Hellász' szép tengerpartjaihoz kevésbé vonnak a' szabad republikák' dicső emlékezetei, mint omladékai azon remekműveknek, mellyek kincseket érnek töredékeikben is. Franciaország' irodalma előbb győzte meg Európát, mint táborai s fegyverrel már régóta nem uralkodik, de tollának hatalmát a' népek még érzik folytonosan.“ (Szemere Bertalan' Jelentése az irodalmi és művészeti jogok' biztosításáról. Pesti Hirlap 1845. jul. 18. 505. sz.)

AZ IRODALOM SZÓ TÖRTÉNETE.

A nyelvújítás szavai között kevés van, amely annyira szívünkhöz forrott volna, amely annyiszor forogna tollon-ajkon, mint az *irodalom*. Fontosságánál fogva méltán megérdemli, hogy külön tanulmányt szenteljünk megszületése és elterjedése történetének. Sőt mondhatnám illendőség dolga pontosan tudnunk róla, kinek a tollában fogant, hol tűnt fel legelőször, kik egyengették honfoglaló útját.

I. A szónak születése.

1. A *literatura* jelentésfejlődése. Íróink a nyugati nemzetek példájára jó ideig szintén a latin *literatura* szóval jelölik a nyelvben kifejezett és írásban vagy nyomtatásban megörökített szellemi tevékenység összességét. Ez a főnév a *litero*, *-are* igéből van képezve (vö. Schellers Lateinisch-deutsches Lexikon. Leipzig 1804. III.) és alapjelentése annyi, mint *írás*, *betűírás*, *betűvetés*. Ebből fejlődött másik jelentése: *nyelvészet*, *nyelvtudomány*, minthogy első sorban ennek feladata az írott művek elemzése, boncolgatása. A klasszikus íróknál általában ez a jelentés használatos, egyedül Cicerónál kerül elő 'tudományosság, tudományos műveltség' értelmében.¹ Finály szótára azonban Cicero e helyét (Phil. 2, 116) is megcsillagozza, mint erre a jelentésre feletlenül álló példát és hozzáteszi, hogy az új kiadásokban *literae* áll az illető helyen. Szűkebb jelentéssel, mintegy műszói értékkel a reneszánsz tudósai ruházták fel; de náluk még egyértelmű a tudománnyal, a tudományossággal, s a *historia literaturae* (először Mylaeus Kristófnál 1548.) egy a tudo-

¹ Vö. Dézsi Lajos dr. Az irodalomtörténet módszerei. Bp, 1903. 6. l. és Irodört. Közl. 1903 : 6.

mány történetével.¹ Itt még tehát az emberi léleknek csak egyik irányú tevékenysége: az értelmi áll homloktérben. De azért ebből a további használat folyamán az irodalom és az irodalom-történet fogalmának tisztázásával karöltve már könnyen kialakult a literatúrának mai jelentése, amely a három (értelmi, érzelmi és érvényesítő) irányban munkás emberi szellemnek a nyelvben kifejezett, írás-nyomtatás által megörökíthető, általános és állandó értékű összes tevékenységét jelöli. Vagyis egyiránt beleértjük a tudományos, költői és szónoki elmeműveket.

2. *A literatura magyarításának korábbi próbái.* Régi irodalmunkban, főképen régi szótáríróinknál a literatura magyarítása terén ugyanolyan ingadozás mutatkozik, mint a literatura fogalmának meghatározása tekintetében a régi tudós világban.

Calepinus magyar tolmácsa (Szily K. megállapítása szerint Laskai Péter) az *írás* mellett a reneszansz-izű *tudománnyal* fordítja. Szenczi Molnár Albert (1604, 1611, 1621) *dedkságnak kezdeti* szavakkal írja körül, amivel csak ókori jelentését: a nyelvtanítást, nyelvészetet, gramatikát fejezi ki. Páriz Pápai (1708, 1767, 1782, 1801. egyformán) *dedkságnak mestersége, író mesterség* szavakra magyarítja. Rimay a *dedkság* szót használja literatura értelmében (vö. Dézsi i. m. 7). Éppígy a literatort, literatust *tudósnak, dedknak, dedkosnak, bölcsnek, írástudónak* hívja a régiség; az illiteratus pedig *írástudatlan, deáktalan* (vö. NySz). Márton József (1818). csak ókori jelentéseit írja mellé: *írás, nyelvtudomány, nyelvmesterség.*

Szemlátomást a reneszansz felfogása nyilatkozik meg a régi magyarításokban egyfelől, másfelől pedig annak a kornak az emléke maradt fenn bennük, amikor az írástudás s a tudomány együttjárt a deák nyelv tudásával. Ma már az írástudó deáktalan is lehet, deáktalan tudós azonban még ma is mentül kevesebb.

Jellemző, hogy Bod Péter Athenásában (1766.) „az Erdélyben és Magyarországon élt *tudós* embereknek... históriájok“-at írja meg és munkáját a *tudományt* kedvelő Telekieknek ajánlja.

A nagy Révai Miklós hasonlóan Rimayhoz, de tőle függetlenül, szintén *dedkságnak* próbálta elnevezni a literatúrát,

¹ U. ott 6. és 9. l.

amely szavunk általánosabb jelentéssel már a kódexek-korabeli magyarságban megvolt (l. NySz.). A három kötetre tervezett *Magyar Deákság* I. kötetének, *A' Magyar Deáki Történetnek* [kiadta Rubinyi Mózes dr. a R. M. Könyvtár 29. füzeteképen: Révai M. magyar nyelvi és irodalmi kézikönyve. Bp., 1912.] bevezetésében (5—11. l.), nem különben rövidebbre fogva a kötet második felének, a tulajdonképeni irodalomtörténeti résznek (melyet már Horvát István is kiadott, Tud. Gyűjt. 1833. II. 49—91.) bevezető szakaszában tüzetesen megokolja magyarrítását. Egyben ő az első tudósunk, aki a literatura fogalmát magyar nyelven határozza meg:

„Több nemzeteknél hallatik ez a' Latán szó *literatura*, Magyarúl igazán *dedkság*. Annak közönséges értelme nyilván ez: írástudás, és külömb-külobmb tanuság (cognitio literarum, et varia eruditio)“ 5. l. — „Az írás tudásnak és a' tudományokban való járatosságnak, Latán nyelven egy-szóval *literatura* a' nevezete.“ 56. l. — „A' Latán szót *literatura* mi Magyarúl jól mondjuk *deákságnak*. Mert ezt a' szót *deák* a' mi eleink mind úgy vették, *literatus*: Gábor Deák, Lőrincz Deák, a' Latán írásokban *Gabriel Literatus*, *Laurentius Literatus*. Ezen értelemben a' *deákos* is annyi, mint *literator*; a' *deáktalan* ellenben *illiteratus*; 's a' *deáki* pedig *literarius*.“ Fejtegeti aztán a *deák* szó eredetét és jelentésfejlődését. Szerinte nem a görögből, hanem a sémi nyelvekből származik, s eredetileg tanulót, tanulat, eszest, okost jelentett, de mivel nálunk minden tanulás és minden tudomány egybe volt kötve a latin nyelv tudásával, erre is „reáragadtott a' deák név.“

Javallja, hogy a római nemzetre és nyelvre alkalmazzák a *latán* vagy akár Szente Pál szerint a *latin* nevet, a *deák* pedig maradjon meg első értelmében: tanuló, tanult, azaz *literator*. Ha némelyek inkább akarják megtartani a *literaturát*, azokkal sem ellenkezik, csak jegyezzék meg, hogy mit mond, amikor ő *deákságot* emleget a régiebb és igazabb értelemben. Csakugyan mindvégig evvel él töredékes irodalomtörténeti kézikönyvecskéjében. Követőkre azonban nem talált a *deákság*, talán mert csak hallgatóinak s ezek révén egy-két tudósunknak volt tudomása róla. Aligha megélt volna egyébként is, mivel más fogalomra foglalta le a magyar nyelv. — Odább így határozza meg az irodalomtörténet mivoltát (58. l.):

„Az olyan elbeszélések, melly valami nemzetnek írás tudását, s' a' tudományokban való járatosságát fejtegeti, *Deáki Történetnek* mondatik, *Historia Literaria*.“ (V. ö. még Rubinyi cikkei: Nyr. 41 : 143—45., MNy. 8 : 54—59 és az *Elaboratio Grammatica* III. kötetében; Bp., 1908., Simonyi Zsigmond Utószavát 341—42. l.)

Révai után *Pápay* Sámuel irodalomtörténetében találjuk olyan amilyen meghatározását a literatúrának:

„Ez a' Deák szó Literatúra, melyet tsaknem minden Európai Nemzetek felvettek a' magok nyelvébe, 's azzal mint sajáttyokkal úgy élnek, áttalában tekintve Könyvekből 's írás olvasás által szerzett tudományt tesz, és így jelenti a' Könyveknek a' benneke foglaltt dolgokhoz képest való igaz esméretét.“¹

Azután megjegyzi, hogy „A' Literatúrát egy Tudósunk *Deákságnak* nevezte magyarul; én azonban, ha magyarul kellene azt kitenni, inkább *Írástudásnak* mondanám, mert a' régiek is az Írástudónn éppen azt értették, a' mit mi a' Literatusonn.“ Külömben se sokat nyernénk a deáksággal, amelyet a *latinus* szó jelentésére foglalt le a közönséges szokás, — vitatja tovább — mert ez is olyan idegen szó, mint a másik, habár hangtanilag magyarabbá vált is; — „de a' Literatúra ismét, a' mellett, hogy mostani formájában sem éppen idegen Nyelvünk hangzattjától, sokkal esmeretesebb 's meghatározottabb szó már nálunk is a' maga jelentésében, mint sem volna a' *Deákság*, melyet nem egy könnyű volna már az eddig való közönséges értelméből kivenni, 's amarra a' jelentésre fordítani.“²

Pápay egyébként már előbbi művében³ azon meghonosodott szavak között említi fel a *literatúrát*, amelyeket más európai népek példájára mi is megtarthatunk (vö. Badics Ferenc dr., Az első magyar irodalomtörténetíró. Irod. tört. Közl. 1897 : 134). Irodalomtörténetében szintén véges-végig evvel él, alig egy pár helyen fordítja a maga javalta *írástudásra*. Bizonyos, hogy az írástudás sem volt szerencsésen megválasztva, nyelvünk már korábban egészen más fogalomra foglalta le. Sikertelenül próbálkozott még valamelyik nyelvújítónk — nevét nem tudjuk — a magyar helységnév mintájára az *irsa* szóval (vö. P. Thewrewk Emil: Nyelvújítási adatok. Nyr. 1881 : 174). Némelyek a *könyvészet*-tel próbálták kiszorítani.

3. Az irodalom legelső előfordulása. Már-már úgy látszott, hogy a nemzetközivé vált *literatura* fog meghonosodni; kezdett egészen beilleszkedni a magyar szókinszbe új képzésekkel és összetételekkel megcsaladosodva: *literaturai*, *szépliteratura* stb. Mikor jelent meg először magyar nyelvű szövegben, még ez is kutatás tárgya lehetne. Úgy látom, hogy a megújítás korának irodalma teszi meg magyar szónak s talán nem annyira

¹ Pápay Sámuel: A' magyar literatúra' esmérete. Veszprém, 1808. 1. l.

² I. m. 2—3. l.

³ Észrevételek a Magyar Nyelvnek a polgári igazgatásra és a törvénykezésre való alkalmaztatásáról. — A haza eleibe terjeszti Weszprém Vármegye. 1807,

latin tudományos nyelvünk, mint inkább a francia-német példa hatása alatt. 1840-ig könyvekben, folyóiratokban, újságokban mindenütt evvel élnek íróink, amikor felbukkant a szerencsésen képzett *irodalom* és meglepő gyorsasággal utat irtott magának. Jött és győzött.

Hol jelent meg először, mikor tűntek fel első használatai, kiknek a nevéhez fűződik elterjedése? Nem volt felderítve. Beértük Toldy Ferenc bizonyítás nélküli állításával, hogy sok más szóval együtt Szemere Pálnak köszönhetjük. Nem régiben Tolnai Vilmos, jeles nyelv- és irodalomtörténethűvárunk nyomos okokkal vonta kétségbe Toldy állítását; egyben sikerült visszamennie az új szóval 1841. januárius 10-ig, Kuthy Lajosnak egy az Athenaeumban megjelent cikkéig.¹ Ennek alapján jutott arra az eredményre, hogy „egyelőre 1841. januáriusát kell keletkezése idejének tartanunk és szerzőjét Kuthy-ban sejtenuk.” (MNy. 1912 : 267—8.)

Régóta sarkalt a vágy engem is, hogy felderítsem a *literatura* magyarjának rejtelmes gyermekkorát. De bátor szeges figyelemmel nyomoztam, míg Ariadne fonala útba nem igazított, hiába eredtem utána úttalan utakon.

És Ariadne fonalát egy régi megrögzött szokásom adta a kezembe, amely nélkül úgy lehet soha, de soha nyomra nem bukkantam volna. Nagy kedvteléssel szoktam olvasni egy vég-tében a könyvjegyzékeket s a könyvészeti munkákat. Történt, hogy Szinnyei József Repertoriuma I. oszt. I. kötetének IX. fejezetét (Irodalomtörténet) olvasgatván, ilyen címeken akadt fel a szemem: Irodalmat hogyan kellene boldogítani? (Mind. Gyűjt. IV. 1790. 307). — Latin irodalomra Magyarországon egy tekintet. Tóth Dániel (Tud. Gyűjt. 1820. XI. 47.) — Irodalmunk összes állapota 1830-tól 1836-ig. Tud. Tár. 1836. XI. 184.) — Ejnye, mely régiesen és tudósan hangoznak, gondolám, hátha fele se tréfa. De hadd látom a II. kötetet, vajjon lelek-e ott is a megfelelő fejezetben hasonló, a Tolnai felállította 1841-es határponton innen eső adatokat. És az 1199. hasábon a *literaturás*

¹ Érdemes lesz egyarást megjegyeznünk, hogy Kuthynak e cikke, jobban mondva hirlapi nyilatkozata ugyanazon szöveggel megjelent még a Társalkodó és a Literatúrai Lapok 1841. jan. 9. számaiban, „Költ Pesten dec. 31. 1840.” Az Athenaeumban nyilvánvaló sajtóhibaképen dec. 31. 1841. áll. — De megjelent egy-két mondat módosításával már a Honművész 1841. jan. 7. számában. Eppen a Tolnai idézte mondatot nyilván a szerkesztő, Mátray Gábor, így változtatta meg: Valaki mondá: „írói ellenfelednek csak akkor felelj, ha ezüst-kanál-lopással vádol!”

címek csapatát ím egyszerre ez szakítja félbe: *Az irodalom akadályai*. Szeberényi Lajos (Hirnök 1840. 93.) — Ettől kezdve két egész hasábon már csupán az irodalmat uralja minden cím. Mint trónjáról elűzött király, úgy eltűnt a literatura. Késsé tovább meg (1204. h.) ezek szúrtak szemet: Magyar nyelv, irodalom és játékszín ügyében írt levél Nagy-Idáról (Hadi Tört. 1790. II. 65. l.) — Magyar nyelv és irodalom tanítása az országban. (M. Kurir 1792. 453.)

Az utóbbi egészen újszerűen csengő címből már eleve gyanítottam ugyan, hogy a 18. századvégi adatok közül aligha megtalálom valamelyikben az *irodalom* szót, mivel alighanem csak Szinnyei változtatta meg e címeket. Bár másfelől nem tartottam nagy lehetetlenségnek, hogy az első magyar újságíróknak — annyi új és jó szavunk alkotóinak — tollán fogant volna meg a literatura magyarja. Olyan egyszerű, olyan magától kinálkozó lehetett volna reá az *irodalom*. Talán megszületett már ezidétt, gondolám, csak észrevétlenül maradt, gyökeret verni nem tudott.

Felforgattam hát az idézett hírlapokat. A 18. századvégi címekről megbizonyosodtam, hogy Szinnyei adta őket a cím nélküli közleményeknek, az 1820-ból és 1836-ból idézett címeket pedig átalakította, mert eredetileg így szólnak: Egy Tekintet a' Deák Litteraturára, Magyar Országban. — Pillanat literaturánk' öszves állapotjára 1830-tól 1836-ig. Ámde legvégül fel-lapozván a Balásfalvi Orosz József szerkesztésében Pozsonyban megjelent Hirnök 1840-i évfolyamának 93. (november 19.) számát, a Kis Futár feliratú tárcarovatban ott leltem a keresett címet: *Az irodalom**) akadályai. — És a tárcahasáb alján a következő sokatmondó jegyzést:

* Sokkal jobbnak tartom ezen szót a' némelyek által bevett *könyvészet*nél. A' *könyvészet* (könyv) valami nagyon is anyagira és mechanicaira emlékeztet. A' *könyvészet* inkább jelenthetné p. o. a könyvkereskedést, vagy pedig a könyvkötést. Az *irodalom* a' *literatura* szóbeli értelmének is inkább felel meg, mert litera (melyből lett a' literatura) és *írni* (melly az irodalom anyja) nagyon rokon fogalmak. Szemere Bertalan után tehát én is inkább ezzel bátorodom élni.

Íme hát Szemere Bertalant és nem Pált vallja az irodalom szó szerzőjének egy egykorú tanú: Szeberényi Lajos, Petőfi barátja, aki ekkor mint húsz éves ifjú hallgatta a pozsonyi ev. főiskolában a theológiát.

E nyomos útmutatást követvén, nem volt nehéz ráakadnom Szemere Bertalannak arra a munkájára, amelyben a szónak első használata felbukkan. Átvizsgáltam valamennyi 1831—1840 közé eső ifjúkori művét.¹ Kezdetben még mindenütt a literatúrával él. L. pl. Töredék-jegyzetek a' Szent hajdan' Gyöngyei felett elmondott bírálatra c. cikkében több helyen. Felsőm. Minerva 1831 : 823—35. Sőt még az 1839-ben írott és a Budapesti Árvízkönyv IV. kötetében (205—24. l.) 1840-ben megjelent Kölcseny emlékezete c. gyönyörű visszaemlékezésében is ezt használja mindvégig (vö. 211. 215—18. l.), ilyeneket írván:

Pályája még némileg összeesék Kazinczyéval, ki képviselője 's martyra a' literaturai üldözés' időszakának (211. l.). — Hazánkban még ekkor a' szíven kívül egyetlen egy közelv, a' literatura szótt barátságot (215).²

De már az 1840. őszén napvilágra jutott Utazás külföldön³ c. két kötetes útinaplójában *irodalomra* magyarítja a literatúrát. Aránylag kevés helyen foglalkozik naplójában irodalmi dolgokkal, az új szót még csak bátortalanul forgatja meg egy párszor cserélgetve a régivel. Képzést vagy összetételt egyet sem alkot belőle, megmarad a *literaturai*, *szépliteratura* szavakkal. Úgyhogy a két kötetben mindössze hat helyütt találkozunk az *irodalmmal*.

Legelőször a franciaországi irodalmi viszonyokról szóltaiban a „Páris, Február' 26-kán, 1837“ keltezésű XLIX. fejezetben él vele az I. köt. 200. lapján:

„De midőn az irodalom (literatura) az étellel szorosan egybeszővődik, némely pontokban elveszti tisztaságát s művei szent ihlet nélkül gyárilag készítettnek.“

Hogy az irodalom szónak ez a legelső használata, mintegy avval is jelezni kívánta Szemere Bertalan, hogy itt még a nyelvújítók szokásaként rekeszbe iktatta a régi szót s az újra

¹ Felsorolásukat l. Szinnyei M. Írók (13 : 668—69); ismertetésüket Kiss Ernő dr. avatott tollal írott művében: Szemere Bertalan, Kolozsvár, 1912.

² Érdekes, hogy később ez emlékezés új kiadásában (Összegy. munkái 6 : 132—152) egy-két helyen ő maga *irodalmat* szúrta a literatura helyébe. Pl. az utóbb idézett mondatot így alakította át: Közelv, mely ekkor hazánkban barátságot szótt, csak az irodalom volt. — Az átalakításokra nézve vö. az id. kötet. elején leánya előszavát, aki atyja műveit sajtó alá rendezte.

³ Utazás külföldön. Irta Szemere Bertalan. Budapest. A magyar kir. egyetem betűivel. MDCCCXL. N8-r. I. kötet. Németföld, Franczország. 297. I. II. kötet. N. Brittannia s Irland, Németalföld, Belgium, Rajnavidek, Helvétzia. 325. l. — Finom velinen, kemény táblába kötve 4 ft. cp. [vö. Figyelmező 1840 okt. 20.].

a ritkított betűkkel is fel akarta költeni a figyelmet. A további helyeken már nem teszi ezt. Naplójának 1845-iki, 2-ik kiadásában törölte e mondatból a zárójeles literatúrát (194. l.), csupán a ritkított szedés maradt meg.

Egyébként csak a 200. lapon is, ahol először találkozunk az új szóval, még kétszer fordul elő a *literatura* s egyszer a *literaturai*, nemkülömben az egész kötetben még több helyen él a régi szóval (41., 199., 201., 204—6., 293. l.). Magát a naplónak ezt a fejezetét szintén ily mondat nyitja meg: Képzelted örömem mi nagy, midőn a francz literatura' hireseivel lehetek, kik közül valók Nodier K., Lammenais, Hugo Victor. — Az új szó még kétszer kerül elő az I. kötetben:

Hogy az irodalom virágzóvá tétessék, sajtószabadságon kívül kettő kívántatik, ... (201. l.)

Lehetetlen is, hogy... azon felszólalásoknak, mik az irodalomban naponkint jobban s növekedő tárgyismerettel hallatszanak... rövid idő alatt nagyszerű s ohajtott sükere ne legyen. (L. fej. Páris, Martius' 4-én 1837. — 209.)¹

A naplónak II. kötetében csupán egy helyütt esik szó irodalmi kérdésről: a 179—180. lapon levő bő jegyzetben, ahol magyar fordításban közli Szemere az Edinburg-Review tévedésektől hemzseggő bírálatát Bowring drnak a magyar költészetet is felölelő Anthológiájáról. Itt három ízben kerül elő a *literatura* magyarja. Hiszem, nem lesz szerfelett való ideiktatnom őket, hogy valamennyi példája együtt legyen az *irodalom* szó legelső használatának:

„De jöllehet Magyarország némely érdekes történeti emlékezetekkel kapcsolatokban van, és jöllehet egy bizonyos ingert a lélekben ébreszt oly nyelvnek irodalma, mely most már csaknem kihalt, maga Dr. Bowring sem követel e népnek valami kitünő helyet a parnasson.“

„E vészteljes csatán² azonban mind irodalom, mind polgári s egyházi kormány, és mind az sírját találta, mi Magyarországnak független nemzeti jellemet adhatandott“... (179 l.).

¹ Ezt a lapot a cenzúra akadékoskodása miatt 1840 közepén több más lappal együtt újrairta és nyomatta a szerző. A sárospataki ref. főiskola könyvtárának ajándékozott példányba bekötötte a kárhoztatott lapokat is. Innen látjuk, hogy ez utóbbi idézetünk csak az újradolgozott 209. lapon van meg, tehát 1840 közepén kelt. Az előbbi kettő már 1839-ben ki volt nyomva (l. bővebben alább).

² Az előzményekből látjuk, hogy nem a mohácsi, hanem a fehér-hegyi csatáról beszél az együgyű angol, aki a csehekkel kavár össze bennünket.

„Legjelesb költői közül sokan latinul írának, de még azokon is, kik a hidegen mellőzött magyar nyelvet legjobban sürgetik, idegen irodalmak' nagy befolyása ismerszik meg.“ (180).

Az új kiadásban csak két helyen cserélte fel a szerző a literaturát az új szóval (193. 199. l.), egyebüitt meghagyta.

4. *A szó keletkezésének éve.* Az irodalom születése idejének lehetőleg pontos megállapítása végett ismertetnem kell egy pár szóval a napló keletkezésének, írásának s főként viszontagságos nyomtatásának körülményeit annyival inkább, mivel e tekintetben egy-két helyreigazítással s ismeretlen adattal is szolgálhatok.

Szemere Bertalan 1836. máj. 3. — 1837. október elejéig utazta be a művelt nyugat országait.¹ Pihenői közben útfjáról mindenütt jegyzeteket készített. Irodalmi köntösbe azonban — megtartva az eredeti keltezéseket — csak itthon öltöztette naplóját szülőházában, a vattai kúriában. Innen keltezi 1838. december 20-ikáról műve előszavát. Életírója, Kiss Ernő erre a napra teszi a mű befefejezését (i. m. 215). Szinnyei (M. Írók 13: 669) szintén ezt jegyzi meg a napló írásának idejéről: „Ezt a munkát is 1837 és 1838-ban írta, de felsőbb akadályok miatt előbb nem jelenhetett meg.“

Lehetséges, hogy első formájában csakugyan készen volt mind a két kötet már 1838. végére. Egy leveléből azonban, melyet Vattán 1839. okt. 9-én Szemere Miklósnak írt, világosan kitetszik, hogy még ezidétt is sokat fúrt-faragott naplóján.

„Annyit azonban mondok, — írja többek közt — hogy munkám a formára nézve, ez utósó hónapban lényeges változást szenvedett s Pali [Szemere Pál] javallatát, mert² teljesen bírja annyira, hogy maga nógatgat epigrammait el nem hagyni.“ (Perényi József dr., Szemere B. levelei Szemere Miklóshoz és Györgyhöz 1837—1856. Veszprémi r. kath. főgimn. ért. 1907—8. 27. l.)

A levél tartalmából egészen bizonyos, hogy e sorok a naplóra vonatkoznak. Az epigrammákat utóbb még sem vette fel, csak a Társalkodó 1838-i évfolyamában megjelent cikkét illesztette függelékül a II. köt. végére: Pest jövődjéről, szépi-tési tekintetben.

Részben e levélre alapítva véleményemet, részben pedig arra, hogy Szemere az 1839. első felében írott Kölcssey emléke-

¹ Szemere B. külföldi utazásának leírását l. Kiss Ernő dr. i. m. 18—24., naplójának méltatását u. o. 215—17. l.

² Itt valami toll- vagy sajtóhiba lehet, inkább *már* illenék a szövegbe,

zetében még mindenütt a literaturát használja, a legnagyobb valószínűséggel merem következtetni, hogy az *irodalom* szót ép a levelében említett utolsó változtatások, simítások alkalmával iktatta ottan-ottan a literatura helyébe, tehát alkalmasint 1839. szeptemberében.

Nagyban erősíti véleményemet az is, hogy az egészen hasonló körülmények között keletkezett *jellem* szóról csálhatatlanul megállapíthatom, hogy ugyanezen esztendőben született. Szemere Bertalan a napló első kiadásának 4. lapján, ahol a *jellem* szó előfordulásánál jegyzést tett létrejöttéről [ezt idézi teljesen a NyÚSz. 153—4.], még nem jegyezte fel a keletkezés évét, de már az 1845-iki második kiadásban (6. l.) jónak látta zárójelben odatenni azt jegyzete végére: „... Mindig érzém, e szót [character] a jegy vagy jel gyökből kell kisarjadztatni, s így én előbb a *jegyület*, aztán Szemere P. a *jellem* szót csináltuk (1839).“

A NyÚSz. — megjegyezve, hogy 1840-ben jelent meg nyomtatásban Szemere B. naplójában — 1836-ra tette e szó születését azon az alapon, hogy a naplónak e részlete 1836. okt. 7-én kelt. Láttuk azonban, hogy e keltezések nem irányadók a szövegre nézve, mert a végleges kidolgozás csak itthon 1838—39-ben történt. És igazság szerint a character magyarja már 1839-ben nyomtatásban is napvilágot látott, megelőzve a naplónak és a literatura magyarjának megjelenését. Ugyanis Szemere Bertalan útirajzaiból néhány mutatványt közölt az Athenaeum 1839. évf. II. kötetében.¹

A legelső mutatvány az 1839. okt. 6-iki számban jelent meg *Népjellem* címmel. Ebben került először nyilvánosságra a *jellem* szó:

„Irtak az angol népjellemről (character) többet, mi adja az egész' arcképét? — Nekem a népek jellemeiről ... csak kevés és töredékes jegyzeteim vannak. — a' néparczok' s jellemek hasonlóvá váltában ... — ... jellemvonásra vezet a két nép közt.“

Ez magyarázza meg azt, hogy a *jellem* egy évvel előbb

¹ Utazásom' naplójából. I. Népjellem. Ath. 1839. okt. 6. (Napló II. 118—125). — II. Töpliczí őrmester. III. Genfi tó. Ath. 1839. okt. 10. (Napló I. 8—10., II. 279—282). — IV. Páris és London. Ath. 1839. nov. 17. (Napló II. 25—28). V. Irland. Ath. 1839. nov. 21. (Napló II. 185—191.) — Érdekes összevetésül kínálkozik a két szöveg számos nyelvi módosításáért, amit részben bizonyára a szerkesztőknek kell tulajdonítani. Az *irodalom* ezekben a mutatványokban még nem fordul elő.

meggyökeredzett nyelvünkben, mint az *irodalom*, holott különben egy esztendőben születtek. Sőt kérdés, nem éppen iker-testvérek-e? Tovább majd lesz szavam még erre.

5. Az *irodalom* szó megjelenését késleltető okok. — A napló nyomtatásának ideje és akadályai. Cenzorával, a jólelkű Reseta Antallal, nem volt fennakadása Szemerének, hamarosan megkapta a nyomatásra az engedelmet (vö. Kiss Ernő i. m. 26). Pontos idejét nem sikerült még kikutatnom; sem a levelekben, sem életírójánál nem találunk adatot erről. A munkának további sorsáról biztos adatokat nyújt az az egy lapnyi jegyzés, amelyet ő maga írt bele a sárospataki ref. főiskola könyvtárának ajándékozott példányba.¹ Feljegyzi itt, hogy 1839. nov. 1-én kezdték nyomtatni a naplót s midőn már majdnem egészen készen volt, felsőbb parancsra dec. végén lefoglalták s csak hosszabb vizsgálat után hat hónap múlva kerülhetett ismét sajtó alá.

A lefoglalás körülményeire nézve felette érdekes adatokat tartalmaz mingyárt az eset után 3—4 héttel Szemere Miklóshoz intézett, Pesten 1840. januárius 24-én kelt levele (Perényi J. i. közl. 28. 1.).²

¹ Tanácsosnak ítélem, hogy ezt a különben se hosszú feljegyzést mint a nevezetes munka viszontagságos létrejöttének egyik legfontosabb s eddig ismeretlen bizonyágtételét a maga egészében ideiktassam. A nyomtatás megkezdésének s későbbi folytatásának pontos idejét egyebűnnek eddig nem ismertük:

Jegyzés.

E munkából, mely 1839. Novemberének 1-jén kezdett nyomattatni, már 30 iv (I. k. egészen, s a másodikból 10 iv) vala készen, midőn ugyanazon év Decemberének végén legfelsőbb parancsra lefoglaltaték, nyomtatása eltiltaték, s csak hat hónap múlva ereszteték sajtó alá ujlag, miután előbb megjárta elnöki uton Bécsét és Pozsonyt, a Cancellárt és Nádort, miután a H. Tanács által megvizsgáltatott, miután Bécsben a cancellariai udv. tanácsosok' kezébe adatván ad circulandum, általok szinte átolvastatott, szóval, miután mintegy tizenöt censor által nézetett keresztül.

E példányba a megszakgatott lapok is bele kötvék, miket újra kellett nyomtatni. Az egy ónvonal a. H. Tanács törléseit, a kettős a cancelláriáit jeleli.

E jegyzést ide azért írák, mert azt hiszem, egykor, midőn a censura' zsarnoksága csak a történetben fog élni, érdekes leendő a censura' nevetéséges szorongásait szemlélni ezekben. Ezeknél ugyan igen sokkal kegyetlenebb, ostobább, csodásabb törlések is vannak, de mi föl nem jegyeztetik, az a feledékenysége. Mint mi a torturán csodálkozunk, a szerint nem fogja a maradék megfoghatni a censurát.

Vatta, 1840.

SZEMERE BERTALAN s. k.

² Meg kell itt jegyezmem, hogy Perényi közlésében „Pest, junius 24-én 1840.” áll a levél felett. Ám, hogy ez nyilvánvaló tévedés, első tekintetre kitetszik, ha a levél adatait összemérjük a fenti feljegyzéssel. A lefog-

„Az I. kötet már ki volt szedve — írja itt is — s a II.-ikből 10 ív, midőn ezelőtt 3—4 héttel a Nádor parancsára, mely Méreyhez érkezett, egyik censor által lefoglaltatott, jöllehet az I-ső k. egész árát s a II-ik 1/3-át lefizettem, s amazt, ha az adjunct meghagyásom szerint cselekszik, nem is kapták volna ott.“ Méreyhez együtt megy el censorával, Resetával, aki úgy nyilatkozott művéről, hogy „semmit sem lát benne, mi egy polgár kötelességeivel ellenkeznék.“ Mérey szintén nagyon dicsérte szemébe a munkát, sőt a nyomtatás folytatását is kész volt megengedni avval a feltétellel, hogy újabb rendeletig ki nem adják a szerzőnek a példányokat; — „azonban egy uracska elokoskodá ezt.“

„Azt nem hiszem, — írja tovább — hogy elnyomatik az egész, de alkalmasint még egy consiliumi vizsgálatot álland ki. Költséget szaporít, — s időmből már egy hónapot vesztettem.“ A legnagyobb részvétet tapasztalja barátai részéről annyival inkább, mert cenzúra után történt az eset. Reménykedik azonban, hogy „valamikép csak kibuvunk belőle.“

Egy félévi herce-hurca után csakugyan sikerült megmen-
teni művét a végleges elkobzástól. A Figyelmező 1840. aug. 4. számában (496. h.) jelenti, hogy elhárulván a közbejött s a szerzőtől független akadályok, ismét sajtó alatt van s néhány hét múlva a közönség kezében lesz.

A sárospataki ref. főiskola példányában a lapok szélén pontosan megjelölte egy óvnccnallal a Helytartó Tanács, kettővel a Kancellária törléseit. Szerencse, hogy emez jóval kevesebb részletet rosszállott, mert csak ezeket kellett újra írnia és nyomatnia szerzőnknek. Ajándékpéldányába beköttette a kárhoztatott és elkobzott leveleket is, a két kötetbe mindössze tizenhatot.¹

Olvasgatva a rosszállott he yekeket, valóban méltán eltűnődhettünk a „censura nevetséges szorongásain“, a zsarnokság nyárlevéltől is megremegő gonosz lelkiismeretén.

Ennek a kellemetlen esetnek közbejötté késleltette egy, ideig a munka megjelenését s evvel az *irodalom* szót is hódító útjá-

lálás az előző év dec. végén történt; 3—4 héttel utána csakis januáriusban írhatta levelét Szemere. De csálthatatlanul megtetszik a levél januáriusi kelete abból, hogy hó is van benne, ami nyárkezdetkor természeti csuda lenne: „És ti mikor vándoroltok Itáliába?... Úgy veszem észre, a havat mit hullani láttatok, olvadni is láttátok.“ Alkalmasint a hónap neve rövidítve van az eredetiben s a *Jan*-t igen könnyen *Jun*-nak nézhette az érdeemes közlő. — Említsük még meg, hogy Kiss Ernő (i. m. 27) a lefoglalásról szóló adatot idézve ebből a levélből, ugyancsak tévesen hivatkozik 1839. okt. 9. keletre, mert az a megelőző levél felett áll Perényi közleményében. Kicsinyesnek tetszhetik e tévedések bolygatása, de fontosnak tartom, hogy ép az *irodalom* szó születésének megállapításakor minden hibás keletet elhárítsunk az útból, hogy később senkit meg ne tévesszenek.

¹ I. 11—12., 79—80., 97—98., 139—40., 171—72., 173—74., 175—76., 177—78., 179—180. (ezt két ízben is), 183—84., 189—90., 207—8., 209—10., 211—12. II. 57—58., 105—106.

ban. Amint azonban 1840. szeptember végén¹ napvilágot látott a napló, nemcsak eszméi találtak fogékony talajra az újjítások vágyától égő országban, hanem az új szó is hamar megfogamzott és terebélyes fának indult. Gyors térfoglalásának mindenestre az is egyik oka volt, hogy ebben a nagyon kelendő, eleve érdeklődéssel olvasott útinaplóban tűnt fel először. „Irodalmunkban — így kezdi Szemere a 2-ik kiadás előszavát — valóban ritka szerencse mellett kilencz hónap alatt elkelvén utazásom 2400 kötetben,² annak akkor tüstint új kiadása is jelentve volt.“ A hazában tett utazása és hivatalos elfoglaltsága miatt mégis csak öt év múlva 1845-ben adhatta a közönség kezébe az új kiadást csekély változtatással és bővítéssel.

6. *Az elsőség bizonyítékai.* Hogy csakugyan itten tűnt fel először az *irodalom*, azt nemcsak az odafel említettem külső körülmények — a ritkított szedés s a rekeszbe tett literatura — igazolják, hanem Szeberényi tanuságtételén kívül megerősíti még egy másik egykorú tanú. Már a Figyelmező 1840. okt. 20-iki számában hosszú, 10 hasábos ismertetésben részesíti az útirajzokat bizonyos 104. alá rejtőző bíráló,³ aki a szerzőnek nyelvéről szólóban többek közt ezt jegyzi meg (681. h.):

„Jó új szavak: a' nagybátyja' Szemere Pál' régibb, elismert jósa gyarából került, s' már alkalmasint elfogadott *jellemen* kívül: *hatály*, energia, *kirakat* (Auslage), *irodalom*, literatura; feleslegeseznek tartjuk: *érvény*, eredmény, *regi* (ad normam: esti) reggeli, *tennap* tegnap, *képz*, képzelet, *ábráz*, ábra v. ábrázolat helyett.“

Igaz ugyan, hogy az itt újnak mondott szavak egy része kimutatható már régebbről s legfennebb annyit bizonyít e megjegyzés, hogy 1840-ben még szokatlan csengésük volt s úgylehet Szemere műve is hozzájárult elterjedésükhöz.

A *hatály* energia értelmében ki van mutatva 1831-ből

¹ A Figyelmező 1840. szept. 29-én (640. h.) ad hírt megjelenéséről, későbbre ígérve részletes ismertetését.

² Kelendőségére nézve vö. még Szemere B. 1841. máj. 17-i levelét Szemere Miklóshoz (Perényi id. közl. 33).

³ Kilitére nézve Szemere B. 1840. nov. 2-án kelt levele szolgáltat adatot. „Első levedben, — írja Szemere Miklósnak — mit utazásomról írá, több kritika van, mint Sz. hosszú ismertetésében“ (Perényi id. közl. 30). Perényi József dr. — kár, hogy nem mondja meg, mi okon — jegyzetben Szontágh Gusztávval oldja fel a kezdőbetűt. — Ismertette még a naplót Kovácsóczy István a Literatúrai Lapok 1841. februárius 10-i számában, nyelvéről azonban csak általánosságban mozgó megjegyzéseket tett.

(NyÚSz. 124), a *kirakat* 1836-ból (u. o. 179), viszont igaz, hogy csak a 40-es években kezdenek gyökeret verni. Az *ábráz* régi főnevünk megújításával már Kazinczy kísérletezett (u. o. 162), de mégis csak Barczafalvi elvonása: az *ábra* gyökeredzett meg. Az *érvény* a NyÚSz. szerint (78. l.) először Fogarasinál kerül elő 1842-ben, később is CzF.-ban nyíltan magáénak vallja származékaival együtt. Első használata e szerint mégis Szemere naplójában tűnik fel. — A *reg-i*, mint a nyelvújítóktól feltámasztott régi *reg* főnevünk képzése még nem ismeretes egyebűn. Úgyszintén a csonka *képz* főnévvel sem próbálkozott más eddigi tudomásunk szerint. De sem ez, sem az nem volt életrevaló. Amit a különfogott *jellem*-ről mond bírálónk, szintén mutatja, hogy a napló. megjelentekor már ismeretes és elfogadott szó volt az 1839-ben megjelent naplórészlet hatása alatt.

Az *irodalom*-ról leginkább bizonyos, hogy előbb sehol meg nem jelent. Szemere műve előtt még 1840-ben is könyvek, folyóiratok, hirlapok mind a literatúrával élnek. Csak miután a napló megjelent s a Figyelmező ismertette és Szeberényi a Hírnökben felhívta a figyelmet az új szóra, látjuk itt is ott is felbukkanni és mondhatni lépésről-lépésre kísérhetjük térfoglalását.

7. *Ki volt az irodalom szónak alkotója?* Teljességgel kétségtelen, hogy Szemere Bertalan útinaplója hozza forgalomba az új szót. Ámde még mindig férhet kétség és nem kevésbé ahhoz, hogy alkotója is ő maga volt-e. Nincs-e vajjon születéséhez mégis valami köze Szemere Pálnak? Én nagy valószínűséggel merem állítani, hogy igenis volt köze hozzá.

Tudjuk ugyan, hogy Tolnai kemény okokkal vonta kétségbe Toldy bizonyítás nélküli állítását. Szemere Pál — úgy mond — még 1840-ben is *világliteratúrát* ír; kiadott munkáiban csak 1842-től kezdve találkozunk az *irodalommal*, amikor már szélteben divatozott; a Toldy által pusztán emlékezetből felsorolt 36 szó [helyesen 38] egy harmada határozottan más alkotása, más harmada meg kétséges, hogy tőle származik-e.

Kétségkívül nyomos ellenvetések mindezek, de nem kevésbé kemény okokat szeghetünk ellenükbe, amelyek kiforgatják sarkaikból őket és nagy valószínűséggel támogatják Szemere Pál szerzőségét.

Elsőben is gondolóra kell vennünk azt, hogy Pál és Bertalan sűrűn érintkeztek egymással. Pesten, Pécelen, Vattán gyakor

ízben volt találkozásuk s nem egyszer hetekig mulatott egy a másnál (vö. Perényi id. közleményét és Szemere P. levelezését munkái III. kötetében). Hiteles bizonyágunk van továbbá arról, hogy Bertalan útinaplóját már kéziratban ismerte két nagybátyja: Miklós és Pál (I. Sz. B. fentebb idézett 1839. okt. 9-i levelét), emezzel meg éppen beható eszmecserét folytatott művéről. A már említettem nevezetes sorait, ahol írja, hogy munkája „Pali javallatát . . . teljesen bírja“, ekkép folytatja: „Ha bírálásának hinnék, — de ez bajos, mert a publicum gyakran a legjobb kritikussal áll ellenségül szembe, — elbízhatnám magam ily nyilatkozások után: „nem volt neki kezébe oly munka (t. i. a censor kezében)“, ismét „ez a literatúrában új irányt fog kijegyezni, ily előadást én a magyar Literatúrában nem ismerek.“ (Perényi id. közl. 28.)

Szerfelett fontos körülmény ez, hogy szerzőnk csak akkor adja sajtó alá munkáját, midőn már bátyja helyeslésével találkozott. Szemere Pál bírálatának, tanácsainak bizonynyal nagy részük volt abban, hogy a napló még az utolsó hónapban is „nagy változást szenvedett.“ Az ő finom ízlése kétségtől jótékony hatással volt fiatal öccsére és sokban hozzájárult a mű előkelő irodalmi formájához. De legkivált nem maradhatott hatás nélkül a nyelvújítás mozgalmában nagy szerepet vitt férfiú közreműködése a naplónak nyelvére. Hogy az új szavak használatában különben tiszteletes mértéket tartó¹ Bertalan ebben a művében, — amely így is ment a nyelvújítók túlságaitól — több új szóval él, mint a korábbiakban s néhány szerencsésebb alkotást maga is megkísérel forgalomba hozni, azt jó részben bátyja hatásának kell feltudni. Pál tulajdonjogát ugyan csak egy helyütt említi meg: a már szóban forgott *jellem* előfordulásánál. Fontos itt tudnunk, hogy ez is közös fejtörés eredménye volt. Nagyon hiszem, hogy éppen ilyen közös fáradozás szülte az *irodalom*. Együtt töprengettek a literatúra magyar megfelelőjén s hihető, hogy inkább az új szók alkotásában gyakorlottabb és merészebb Pál elméjéből pattant ki, mint a kevésbbé újító Bertalanéból.

Ez természetesen csak feltevés, de oly feltevés, amelyet nem fojthatunk el a nyomos okok súlya alatt. Nem lehetetlen, hogy idő jártával Szemere Pál kiadatlanul maradt írásai között,

¹ Az újítással szemben való álláspontjára nézve vö. 1840. nov. 2-án kelt levelét Sz. Miklóshoz (Perényi id. közl. 31. l.) Általában mint nyelvújítóval is érdemes volna Szemere Bertalanról foglalkozni.

talán nagy szorgalommal készített nyelvújítási szótárának lap-pangó III. kötetében¹, avagy Szemere Bertalan ezután felszínre kerülő írásaiban, talán valahonnan még napfényre jöhető szabadságharc előtti naplójában (l. Kiss E. i. m. 215.) oly szálra lelünk, amely megfejtí a rejtélyt.

Vegyük fontolóra még a magától kínálkozó ellenvetést. Miért hogy mégis nem Szemere Pál élt az *irodalom* szóval legelőbb? Hogy nem gondolt rá korábban, amikor saját folyóiratának, az *Élet és Literaturának* címe is készíthette volna új szó gyártására? Ha csak később gondolt rá, mért nem ő hozta forgalomba 1839—40 körüli cikkeiben? Tegyenek tudományt ennek ellenében első sorban önnön szavai:

„Tehetségeim t. i., — írja Toldy Ferencnek 1855-ben, — vagyis Herder szavaiként a *können* és *kennen* vagyis izletem és productionom soha sem, vagy legalább fölötte ritkán lehetének harmoniában egymással. Tudod mennyi sok új szót gyártottam; s kérdezd okát: *honnan van, hogy akár folyó, akár kötött beszédeimben alig van nyoma az efféléknek.*”²

Valóban Szemere Pál amily merész és leleményes új szavak gyártásában, mondhatni oly bátoritan saját műveiben való alkalmazásukban. Többet újít szóval, mint tollal. Noha élénk részt vesz a nyelvújítás mozgalmaiban, „saját írásaiban csak félénken újít. Az általa alkotott új szót csakis társadalmi téren emlegetve, magyarázva teszi kísérletre s törekszik ellesni életképességét” — mondja róla életírója, Szvorényi (Szemere P. Munkái. Bp, 1890. 46).

Igy csinálja öccse felkérésére a már említett *jellem*-et, Széchenyi számára az *eszélyt*.³ 1820-ban egy baráti társaságban veti fel a közkeletűvé vált *kegyed*-et, Kazinczyval utaztában pedig a *nélkülöz* szót.⁴ Ugyancsak ő ajánlja a Mesternek *csány* helyett a Baróti Szabó *erény*-éből csonkított *rényt*, amely egy ideig éldegélt is (vö. NyÚSz. 74., MNy 2 : 275—7., Nyr. 41 : 104). És sok más szóról tudjuk még, hogy az ő leleménye hozta létre, illetőleg javallata, pártfogása terjesztette el, amelyeknek mind

¹ Vö. Szemere P. Munkái Bp. 1890. I. 47. a Szvorényi Józseftől írott életrajzban. — Az I., II. kötet Szvorényi hagyatékából a zirci apátság könyvtárába került, feldolgozta Szily Kálmán a NyÚSz-ban. A III. kötetet Szvorényi állítása szerint (i. h.) az öreg író kikölcsönözte Makáry György egri tanárnak, akinek könyvei közt holta után már nem találták meg.

² Szemere P. Munkái. I. 46. és III. 335.

³ Vö. Szily K. Az *eszély* történetéhez. MNy. 1 : 175—77.

⁴ L. Szemere P. Munkái. I : 46. és a NyÚSz-t.

„alig van nyoma“ írásaiban. De hány meg hány új szavunk alkotása vagy elterjesztése lehet még az ő érdeme, „mikre — ahogy Toldy mondja (A m. költ. kézikönyve. 1. kiad. I. 145-6) — biztossággal többé nem emlékezünk.“

Számos új szót gyártott, de époly buzgósággal tartotta nyilván szótárában s ajánlgatta alkalom adtán mások szavait is. Toldynak Tolnai felemlgette tévedéseit szintén Szemere nyelvújításának e kettős természete magyarázza. Alkotásai közé fogott olyanokat is, amelyeknek voltaképpen csak elterjesztésében volt érdeme s amelyek közreműködése nélkül úgy lehet nem kaptak volna életre. Vö. pl. az *erély* szó történetét (NyÚSz.). Vegye vizsgálóra ki-ki a Toldy felsorolta 38 szót és alig fog találni köztük olyant, amelyhez Szemere Pál több-kevesebb közét ne avatná, amelynek legalább elterjesztésében része ne volna. Ne feledjük továbbá, hogy miként számos barátja, úgy Toldy is tanulmányozta és sajátkezű bejegyzéseivel gyarapította Szemerének Feljegyzések néven ismert nyelvújítási lexikonát (vö. Szemere P. Munk. I. 47). Némely szót e szótár gazdátlan vagy kevésbbé világos jegyzései alapján tulajdoníthatott öreg barátjának. Vö. pl. a *gyár* szó történetét NyÚSz. 112. 468.

Talán e Feljegyzések lappangó III. kötetében látott valami jegyzést az *irodalom*-ról is, avagy — ami valószínűbb — öreg barátja későbbi nyilatkozatára alapította állítását. Tudjuk, mindvégig meleg barátság és gyakori érintkezés fűzte össze őket. Közös emlékeiknek, a nyelvújítás eredményeinek felbolygatásakor ép az *irodalom* keletkezése ne került volna soha szóba, amely mégis mindkettőjük életének világító holdja vala?! Mindenesetre Toldy igaz ok nélkül aligha odafogta volna Szemere Pál alkotásai közé.

Irodalomtörténetírásunk atyja különben már az Athenaeum 1841. jul. 11-i számában tett jegyzést az *irodalom*-ra, amelyre alább még visszatérek. Itt a szó szerzőjéről mit sem szól, talán mivel még annyira közel esett feltűnése, hogy ezt nem tartotta szükségesnek emlegetni. De az bizonyos, hogy nem volt titok előtte már ekkor sem, hogy Szemere Bertalan Utazásában bukkant fel először a szó, hisz ő szerkesztette a Figyelmezőt, amelyben a munka bírálója elsőül helyeselte a literatura magyarját. Tehát sokkal világosabban élhetett emlékezetében a szó feltűnésének és amiben neki is nagy része volt, meggyökeredzésének minden körülménye, semhogy azt tehetnék fel, hogy

később összetévesztette a két Szemerét. Az a hihetőbb, hogy Szemere Pál idő jártával Toldy előtt magáénak vallotta egyebekkel együtt az *irodalom* szót is.

És felette fontos körülmény, hogy Szemere Pál 1857-ben még élt. Olvasta, amit barátja róla írt. Mérhogy semmi helyreigazítást nem tett rá?

Folytathatnám még a nyomos okok sorát, amelyek Szemere Pál szerzősége mellett szólanak. Ám csak ennyiből is nyilván kitetszik feltevésem erős valószínűsége. Bízunk a többit a későbbi kutatásra. És ha soha teljes világosság nem derül a kérdésre, akkor is beérhetjük az eddigi biztos eredménnyel. A nyelvújításnak számos szava lesz még, amelyről nem fogjuk megtudni soha, hogy ki volt igazi alkotója. Meg kell elégednünk azzal, hogyha első használatukat, nem különben meggyökeredzésük, elterjedésük körülményeit biztos adatokkal meghatározhatjuk és hatásukat, további fejlődésüket nyomon tudjuk követni. Nézd el az udvarod kövei közt kisarjadzó kis növényt. Szél sodorta, madár hullajtotta, utas saruja hozta-e oda a magvát? Vajki mondaná meg?

A literatura magyarjának magva — annyi bizonyos — Szemere Bertalan Utazásában csirázott ki legelőször. Legott akadt kertésze is Szeberényi Lajos személyében, akinek buzgólkodására hamarosan gyökeret vert, ágazott és levedezett: törzskérőrl egész sereg új szó hajtott. Ennek a történetét fogja elbeszélni a következő fejezet.

II. A szónak elterjedése és megcsaladosodása.

1. Az első követők. A Figyelmező bírálója vette szemügyre legelőbb a literatura magyarját és a Figyelmezőben akadt leg hamarabb követője. Megelőzvéen még Szeberényinek nevezetes cikkét és jegyzését is, már az Utazás bírálatára következő 1840. okt. 27. és nov. 3-i (4 : 43., 44.) számban a *Literaturai mozgalmak Erdélyben* c. cikkben felbukkan mind az *irodalom*, mind legelső származéka: az *irodalmi* szó:

Előttünk fekszik még programja egy új politikai és historiai lapnak, melyet *Szilágyi Ferencz*, a' kolosv. ref. colleg. történetek és romai *irodalom* prof. 's acad. lt, a' köz kedvességet nyert Clio historiai zsebkönyv írója, *Mult és Jelen* cím alatt Kolozsvárt indítand meg jövő január 1. (43. sz. 704. h.) — Brassóban is folynak az ottani német lapnak keletkeztével megeredt *irodalmi* munkálkodások. (44. sz. 720. h.).

Bár névtelenül jelent meg e könyvészeti cikk, több mint bizonyos, hogy Toldy Ferenc tollából eredt. A Figyelmezőnek s 1841-től az Aethenaeumnak *Literaturai mozgalmak* c. könyvészeti rovatát állandóan ő írta majd névtelenül, majd S. F. [Schedel F.] írói jeggyel (vö. Szinnyei: Rep. I. o. 2: 1352. és Greguss Ágost: Toldy Ferenc félszázados irodalmi munkássága. Pest, 1871. 29. l.) Toldyt tekinthetjük tehát az új szó első terjesztőjének és továbbképzőjének. A következő 1840. nov. 10. (4: 45.) számban már az S. F. jeggyel ellátott, Petz Leopoldról szóló *Necrologban* használja:

Ezekkel, valamint a magyar *irodalmat* a' németekkel ismertetésével, Petz, félig legalább, a' miénk is; ... nyelvészetünk, történetírásunk, szépliteratúránk neki sokat fogott volna köszönni.

Az 1840. dec. 29. (4: 52.) számban bizonyos 28. jegyű bíráló előbb (838. h.) az „ifjúsági literatúránk” nagy veszteségével elhunyt szerzőné“-ről beszél, utóbb (842. h.) azonban így ír: „Lukács Pált is szívesen üdvözljük *irodalmunk'* ezen ágán.”

De akad példája elég korán ugyancsak a Figyelmező 1840. dec. 1. (4: 48.) számában a szó megrövidítésének is, szintén a *Literaturai mozgalmak* c. rovatban, tehát a Toldy írásában:

E' folyóiratunk [Tudománytár] ... a' külföldi *iralomnak* ... épen egyetlen organuma hazánkban. — kiket a' hazai *iralom'* elővitelében munkálkodó academia' állapotjai is nem lehet hogy ne érdekelenek.

Szeberényinek idézett cikkében, amely először alkalmazta címül Szemeréék újítását s a hozzáfűzött jegyzéssel hivatva volt a hírlap nagyobb nyilvánosságának figyelmét felkölteni, a sűrűn emlegetett *irodalom* mellett szintén felötlik az *irodalmi* szó rekeszbe tett elődjével, egyszersmind példát mutat Szeberényi az összetételre is:

„Nagy akadályai hazánk' *irodalmának* az írók magok. Csak lassan! fogják némelyek mondani; hiszen írók nélkül hogy' lehet *irodalom*? Nem is úgy értem én azt, hanem értem az íróknak helytelen cselekedeteit, kik az *irodalmi* (literaturai) hitelt nem tudják fentartani. — Ha már kérdezzük, miért hogy gyorsabban nem haladunk a' művelődés ezen nemében, különféle akadályokra találunk, melyeket én jelenleg csak az írókra, olvasókra és az *irodalomterjesztés'* eszközeire a' könyvkereskedésekre pillantólag akarom néhány észrevételeimmal toldva elmondani.”

Maga a Hirnök azonban, bár helyet adott a cikknek, legkevésbé követte a példát, tovább is csak a régi szóval élt addig, amíg mások általánossá nem tették.

A Figyelmező után leghamarabb befogadta hasábjaira az új szót Helmeczy Jelenkora. Az 1840. nov. 21-i számtól kezdve

a *Foglalatban* — alkalmasint Szeberényi cikkének hatása alatt — már *irodalmi ujdonságok* cím váltja fel az előző számokban gyakran szereplő *literaturai ujdonságokat*. 1840-ben másutt nem találkoztam az irodalommal vagy egyéb származékával. Gyors meggyökeredzését kétségekívül az első követőknek, Toldynak, Szeberényinek és Helmecczynek köszönhetjük leginkább, akik leg hamarabb látták át, hogy mennyire szükséget pótol.

2. A *szónak állandósulása*. 1841-ben már ajánlani sem kellett többé; oly gyorsan felkarolták íróink mingyárt az első példák után, hogy győzelme már a megjelenését követő esztendőben eldöntöttnek látszott. Alig van ez évnek valamirevaló lapja és folyóirata — kivált a fővárosban megjelenők között — melyből ki ne tudnók mutatni többé-kevésbé való használatát. Jóformán csak az öregesen szerkesztett Nemzeti Ujság s a lassan mozgó tudományos havi írások (Tud. Gyűjt., Tudománytár) nem vesznek róla tudomást azon melegében. Emezekben azonban az év második felében már helyet talál.¹ Főképen a legelterjedtebb, legsűrűbben megjelenő és legelevenebben ható hírlapjainkban legott az első hónapokban mondhatni époly gyakorivá kezd válni, mint elődje, a *literatura*. És alig telik bele 3—4 esztendő, nemcsak hogy közönségessé lesz használata, de úgy szólván írmagul kell keresnünk az idegen szót. Messzire vinne mindennek tüzetes bizonygatása. Azért rövid szóval csak egy-néhány fontosabb adat felelgetésével untatom a szíves olvasót.

Döntő súllyal esik mértékbe a *szónak* általános elterjedésére nézve, amire már Tolnai rámutatott, az Athenaeum példaadása.

1841-i évfolyamában, amelybe beleolvadt melléklapja, a Figyelmező, a rovatok s a cikkek címében állandó ugyan a *literatura*, *literaturai*, de már a szövegben szinte egyenlő erővel vetélkedik vele az *irodalom*, *irodalmi*.² A *szépliteratura*, -i egy darabig ellenfél nélkül áll, a jun. 8-i szám-

¹ Vö. A' *literatura*' társasági állása és jelentése a' jelenkor' népeinél. D. J.-tól. Tudománytár 1841. *Literaturai* rész V. köt. 407—420., 449—65. I., számos ízben. — Tud. Gyűjt. 1841. 8. (aug.) füz. 97. I. 10. (okt.) füz. 121., 126. és 12. (dec.) füz. 11. I. A Tudománytárnak' két része volt: *Értekezések* és *Literatura*. Így is maradt mindvégig, 1844-ben történt megszűntéig. A Regélő Pesti Divatlap 1844. III. 10-i számában (315. h.) fel is rója neki: A' *literaturai* rész (mikor veszi- be már egyszer a' Tudománytár az „*irodalom*“ szót?)... a' külföld' legjelesb termékeinek hol rövidebb, hol bővebb ismertetését hozza.

² Csak az I. félévi kötetben is sűrűn találkozok mind a kettő. *Irodalom*: 61 (Kuthy nyilatkozatában), 176. 273, 295, 383, 480, 559, 688, 703, 749, 846, 861, 879, 910, 919, 951, 987, 1003, 1048, 1085, 1095, h. — *Irodalmi*: 560, 605, 814, 846, 861, 911, 1054, 1065, h.

bari azonban felbukkan a szemhatáron a *szépirodalom* (l. alább az összetételek között), még pedig Szemere Pál cikkében. Imhol, elesik az az érv is, hogy csak 1842-től él az új szóval! Nem lehetetlen, hogy imitt-amott a Toldy keze segített elültetésében. Kivált az Athenaeum szerkesztőiről tudva van, hogy mennyire szerették az új szavakat betűzdelni a dolgozótársak cikkeibe. Az 1842-i évfolyamban már rovatok címében is helyet talál a *literatura* magyarja, a szövegben pedig mind sűrűbbé és mind közönsége-sebbé válik.

Mingyárt a legelsőők közt karolta fel az *irodalmat* Kossuth Lajos az 1841-i újévvel meginduló és népszerűségben, elterjedtségben valamennyi társát legott felülmúló Pesti Hírlapjában, részint saját, részint munkatársai cikkeiben. A legelső szám (1841. I. 2.)¹ tárcájának (Szalay L., *Journalistica*) első mondatában már ott találkozunk:

Örvendetes jelenség 's ollyas, mellynél mi sem tanusítja inkább szellemi haladásunkat, hogy alig van kérdés a' társasági, politicai és *irodalmi* újabb életben, melly, ha ma szó tétetik róla Párisban, Londonban, a' polgárosító eszmék e' műhelyeiben, rövid idő múlva viszhangra ne találna e' hazában.

Kossuthnak Nyelvünk ügye c. vezércikkében (1841. jan. 9. sz. 1. h.): Tudja mindenki, minő volt a' francziák nyelve, minő volt irodalmuk XIV. Lajos előtt. Lajos szólott: LEGYEN! E' szóra lehulltak, egyszerre hulltak le a' nyelvet kötő bilincsek, és tudja mindenki, pár évtized alatt minő óriás lőn a törpéből, minő polczra hágott nyelv és irodalom Franczthonban.

A Nyelvújításról c. cikkben Kossuthtól (u. azon sz. 24. 1. 3. h.): Talán helyesen 's rendeltetése szerint cselekednék a' m. tud. társaság, ha philologiai osztálya által az irodalmunkban feltűnedező új szókat rovatba vétetné, 's a' Tudománytárban időnkint megbírálgatná.

A következő jan. 13-i számban míg egyfelől „külföldi literaturai hírlapot“ említ s hangoztatja, hogy „külföldi literatura nélkül el nem lehetünk“, másfelől ugyanabban a cikkben a „külföldi irodalom művei“-ről s „irodalmunk álláspontjáról“ beszél (27. 1. 3. h.) Általában a szó hódításának első esztendeiben gyakori az egykorú lapokban az ilyen kevert használat. Érdekes e tekintetben pl. a Tudománytár említett cikke. Az elején hat lapon keresztül (407—12.) folyvást literaturázik, aztán hirtelen átmenettel mind-egyre az irodalmat hajtja (413—20., 449—65.)

Fáy András cikkében (P. H. 1841. feb. 20. sz. 119. 1. 2. h.): Költő, journalista, tervező, polemicus nálunk az írói világ, kevesen foglalkoznak a tudományos irodalommal; mert ez sem vagyon, sem hírnévszerzésnek nem olly sikeres pályája, mint amazok.

És így tovább egyre sűrűbben jön elő az új szó a Pesti Hírlap hasábjain váltakozva a régivel. Nem különben gyakor ízben találkozunk vele a Jelenkor 1841-i lapjain. Kétségkívül e két legolvasottabb hírlapunk-

¹ Az első levél hasonmását l. Szilágyi S. A m. nemzet tört. 9 : 559-hez mellékelve.

nak pártul állása fontosság dolgában a szó állandósulására nézt mingyárt az Athenaeum után következik.

Bárha még az idegen szót viseli homlokán az ugyancsak 1841. januáriusában megindult *Közleményeknek* melléklapja, a *Literaturai Lapok* (szerk. Kovacsóczy Mihály), hasábjain azért elég szívesen látott vendég az *irodalom* is.

Legott az első szám (Bp., 1841. I. 2.) Előszavában a sűrűn emlegetett *literatura* mellett ott húzódik meg a következő mondatban: Ezért látunk annyi új jelenéseket föl- és eltűnni az *irodalom* tömegében nyom és utóhang nélkül. — Ugyane lapokban kerül elő ez a cím három egymás után következő számban (nov. 27., dec. 1. és 4.), tehát aligha sajtóhibának tulajdoníthatjuk, bár a szövegben irodalmat találunk: Lényeg és vélemény az *irodalmi* ipar köréből. Nyilván a *forradalom, társadalom-féle* a kötőhangzós példák lebegtek a cikkíró előtt. Vö. *lakodalom* : *lakadalom*.

Toldy ajkán hangzik el először az új szó az Akadémia szószékéről az 1841. márc. 1-i kis gyűlésen:

Azon író és tag, ki mai gyászbeszédem tárgya, Csató Pál, ugyan az, kit rokon studiumok egykor közel hozának mellém, ki néhány évig közös célra hason irányban munkatársam volt több *irodalmi* vállalatnál. — kezdődő *irodalomban* kivált nem csekély becsű tulajdonnal birt. (M. Acad. Ért. I. 3. sz. 29., 31. 1.)

Toldy írásaiban bukkan fel legelőbb az Akadémia Évkönyveiben.¹ Sőt egyik cikkelyében, a Márton József I. tagról szóló életrajzi toldalékban, egyszerűen használja az eredeti és a csonkított alakot:

„Alig tért vissza, midőn Görög Demeter... által Bécsbe hivatott, hogy vele ott a' magyar *irodalom* körüli munkásságát megosztaná.“ — Négy sorral alább „mint a' m. nyelv' és *iralom*' rendkiv. professora“—ról beszél róla.²

Ugyancsak hamar felkarolták a Kisfaludy-társaságban. Az 1841. febr. 6-i közülésen Székács József megnyitójában „*irodalmunk* virágoztatása“—ról beszél. (A Kisfaludy-t. Évl. II. köt. Buda, 1841. 26. 1.) Toldy ugyanezen ülésen tartott felolvasásában „magyar költői *irodalmunkra*“ vet egy pillantást (u. o. 30). És mintegy a közforgalom pecsétjét üti rá a Társaság az új szóra, amidőn 1841. szeptemberében a Toldytól készített új szabályzatában a „Magyar Szépirodalmi Intézet“ mellékcímet veszi fel³ s legott használja nemcsak Évlapjaiban, hanem az egykorú lapokban is a működéséről kiadott hivatalos híradásokban. A

¹ L. Gombos Imréről és Thaisz Andrásról szóló életrajzi toldalékát. A' M. Tudós Társaság' Évkönyvei V. köt. Budán, 1842. 223—24. 1.

² U. ott 224. 1.

³ Vö. A' Kisfaludy-Társaság' (Magyar Szépirodalmi Intézet) Szabályai. Évl. III. Buda, 1842. 15—20. 1.

szabályzatban mindvégig az új szót alkalmazta szerzője. Első pontja emígyen szól:

1. §. A' Kisfaludy-Társaság' (Magyar Szépirodalmi Intézet') célja mind széptani elmélet és bírálat, mind szépművek' előállítása, kiadása, 's jutalmak' kitételével eszközlése által az izlés nemesbítésére, a' szóló-művészeti formák tökéletesbítésére, és *szépirodalmunk* terjesztésére hatni.

Felöltlik benne a sűrűn emlegetett *irodalom* és *szépirodalom* mellett a rövidített alak is három helyütt:

4. §. Pártolótagok mindazon *íralomkedvelők*...

18. §. 1. Előadások; különösen a) a' *szépiralom'* köréből vett bármely tárgyak' philosophiai, történeti vagy bírálati fejtegetése. b) A' társaság elébe terjesztett *szépiralmi* művek, vagy c) más nemzetek' jeles szépirodalmi műveiknek művészi fordításai, valamely tag által elméletileg és bírálatilag bevezetve.

Hasonlókép hamarosan követőkre talál a literatura magyarja a könyvirodalomban. Így pl. használja már Széchenyi 'A' kelet népe 375. l. (vö. Tolnai cikkét MNy. 8 : 266).¹ Fáy András 'Kelet' népe nyugoton c. röpiratában (Budán, 1841.)² 11. l.: „Fenebb érintém: miképen én kormányiránti viszonyainkat sem *journalistica'* sem *irodalom'* körébe tartozóknak nem vélem.“ — „Kérem: olyan tárgyak-e ezek, miket az *irodalom'* mezején minden oldalról megvitatni... lehessen.“ — Kuthy Lajos Polgári szózat 'Kelet' népéhez (Pest, 1841.) c. művében *politikai íralom* (200 l.), *íralmi mezőre*, *szép íralom* (211. l.) szavakkal él, de viszont *könyvirodalmat* ír (215. l.)

Könyvcímben először ezekben vettem észre: Hutter Antal: Vezérelvek a magyar *szépirodalomban*. Szeged, 1842. — P. Horváth Lázár Munkái (Pest, 1842—43.) IV—VII. köt.: Kaleidoskop vagy: *levelek Emilidhoz élet, irodalom, politica és művészet körében*. (Az utóbbi alcímmel már az Ath. és a Lit. lapok 1841. évfolyamában jelentek meg belőle mutatványok.) — Zimmermann Jakob: Magyar irodalom. Bécs, 1843. [magy. nyelvtani és irod. tört. kézikönyvecske, a szövegben literaturát használ.] — Az első könyvészeti évkönyv, avagy inkább könyvárjegyzék, amely homlokán hordja az új szót, az Eggenberger József és fia cégnek a kiadásában megjelenő *Honi Irodalmi Hirdető* (6 évf, Pest, 1843—48.). Vö. Petrik, M. Bibl. 2 : 125.

Ha talán nem is a régi szó viselése miatt szenderültek el a Literatúrai Csarnok (élt 1840. I. 2. — XII. 31.) és a Literatúrai Lapok (1841. I. 2. — XII. 4.), az bizonyos, hogy az új szó honfoglalásának befejeztét mintegy határoszlopok gyanánt jelölik a következő lapcímek: *Irodalmi Areopag*. Kolozsvár, 1844. 2 köt. — *Irodalmi Őr*. (Az Életképek melléklete. Pest, 1845—46. 21. sz.) — *Magyar Szépirodalmi Szemle*. Pest, 1847.

3. Toldy szóbírálatja és a rövidített alak. Kossuthnak iménti idézetünkben levő javaslatát, hogy az irodalmunkban feltűnedező

¹ Keltezve 1841. jun. 8-ról. — ² Kelt 1841. aug. 4.

új szavakat helyes dolog lenne megbírálgatni, Toldy szívlelte meg leghamarább. A nyelvújításnak egynéhány alkotását bírálat alá veszi az Athenaeum 1841. II. kötetében (2. és 5. sz.) *Szóbírálatok* címen. Ezek rendjén a literatura magyarját is sorra keríti. Érdemes lesz ezt a kis jegyzést nemcsak tárgyunkra vonatkozó fontosságaért, hanem szerzője személyéért is egész terjedelmében ideiktatnunk:

Irodalom, iralom; könyvészet; könyvisme.

Alig születtek e' szók, 's már is, kivált az első, úgy elhatalmazott, hogy azt ajánlani már végkép felesleges. Az nemcsak etymologiailag szerencsésen van képezve a' „birodalom“ szerint,¹ 's logicaillag, a' „Schriften-thum“mal egyezőleg; hanem szép és teljes hangu is, mintegy a' kifejezett fogalom' collectivitását, terjedelmességét festő. Alig született meg az irodalom, mely képzője' természeténél fogva különben is több ragokat absorbeál (irodalmi, irodalmat 'stb.), legott jött a' kurtító kés, 's lőn iralom, nem olly hangzatos, de rövidebb, 's így összetételekre, gyakran egyebűtt is, igen alkalmas; péld. szépíralmi munka, stb. — De volt, ki a' „literaturát“ könyvészetnek nevezte. A' könyvészet szorosabb értelmű az irodalomnál, szó szerint az, mi a' bibliographia 's ennél fogva része a' könyvismé-nek, v. könyvismeretnek = Bücherkunde. Hogy a' könyvész bibliographust, könyvészi bibliographicust fog jelenteni, magában értetik. Így saját, jól képzett 's világos értelmű, őt hat szavunk van megint, melyeket a' német majd mindig az idegen és hosszú „Literatur, schöne Literatur, Bibliographie, Bibliograph, bibliographisch“ szókkal teszen ki, sőt kitenni részint kénytelen.²

Legott jött a kurtító kés s lőn *iralom*, — mondja Toldy, de hogy ki által lőn, nem hireszteli. Azonban láttuk vala odafel, hogy a nyomok e részben is ő hozzá visznek vissza. Nyilván ő volt a kezdője. Azért fogja pártul emitten is. Érdekes különben, hogy az *iralommal* ép ezidétt él Döbrentey mint az *irat* egyértelműjével. A Régi Magyar Nyelvemlékek 1840. utóján megjelent, Döbrentey szerkesztette II. kötetének címlapján olvasuk a Foglalatban: „Királyi 's nádori helytartó, országbíró... hivatalos *iralma*.“ Nem lehetetlen, hogy Toldynak éppen ez adott ösztönt az *irodalom* megrövidítésére. Noha ugyanő csak az Ath. 1841. jan. 7-i (V. év I. 3.) számában ad hírt a munka megjelenéséről, kétségkívül ő, a titoknok, mint akadémiai kiadványt már készültében ismerhette és szemet szűrhatott neki a címlapnak új szava.

¹ Az *irodalom* és a *birodalom* hasonló képzéséből indulva ki szép költői párvonalat von a kettő között Erdélyi János töredékben maradt Egyetemes Irodalomtörténetének elején (Pest, 1868. 4. l.).

² Athenaeum, 1841. jul. 11. V. évf. II. 5. sz. 79—80. h.

Ballagi 1843-i német-magyar szótárában — az első szótár, amely elkönnyveli a literatura magyarját — mindkét alakot felleljük: Litteratur, die; iralom, irodalom. — Litterarisch, mn. iralmi, irodalmi. A magyar-német részben (1844.) csak az irodalom, irodalmi van meg. Fogarasi János M. és német segédszótárában (1845): iralom, irodalom, die Litteratur; iralmász, der Litterat. Ugyancsak mindkét alak szerepel egymás mellett Ballaginál 1846. (mindkét részben), Királyföldy Endre Ujdon-uj magyar szavak tárában [magyar-német nyelvű] Pest, 1846.

De végigvándorol az *iralom* Ballaginak összes későbbi szótáraiban s új kiadásában. Hogy csak a nevezetesebbeket említsem, ott találjuk A magyar nyelv teljes szótárában, 1873., és még 1890-i Új teljes magyar és német szótárában is ezeket olvashatjuk a rendes alakok mellett: *iralom*, *iralomtörténet*, *iralmi*, *iralmilag*, *szépiralom*, *szépiralmi*; ámde csak *ponyva-irodalom*, *irodalmár*.

CzF.-ban (III. köt. 1865-ből) *iralom* alatt ez a szerfelelt erőszakolt vélekedés ötlük szemünkbe, nyilván mint a Fogarasi-féle „nyelvphilosophia” kétes értékű szüleménye: „Írásba foglalt ismeretek özvege a tudományok vagy szépművek bizonyos ágában. Mely ha szélesb értelemben vétetik, helyesebben: *irodalom*. Szép *iralom*, tudományos *iralom*. Francia, német, angol, magyar *iralom*. Ó világ, új világ *irodalma*. Öszves *irodalom*.” Viszont az *irodalom* alatt megjegyzi, hogy az egyes szakokra nézve, vagy ha szűkebb körre szorítkozik az irodalom fogalma, szabatosabban: *iralom*. — Megtaláljuk benne a *szépiralom*, *szépiralmi* szót is, de csak: *világirodalom* (irodalom alatt) és *ponyvairodalom*.

Korántse képzeljük azonban felette hosszúéletűnek az *iralom* szót abból, hogy inkább fontoskodó, mint pontos szótárírók még évtizedek multán is úgy könyvelik el, mintha legalább is olyan megszokott lenne a két alak cserélgetése, mint teszem azt: *bízalom*, *bízodalom*; *borzalom*, *borzadalom*. Kivált Ballagiról tudvalevő, hogy egyforma buzgósággal iktatta szótáraiba (még az iskolaiakba is!) a nyelvújításnak életrevaló és csenevész, avagy éppen halvaszületett gyermekeit.

Mi tehát a történeti valóság a rövidebb alakról az egykorú nyelvhasználat, nem pedig a szótárak vallomása alapján? Rövid szóval elmondhatjuk.

Az első években (1840—45 közt) imitt-amott kísérleteztek ugyan vele, de szemben az eredeti alakkal oly eltörpülő csekély számmal, oly elvétve találkozunk, hogy a két alak közötti küzdelemről nem is beszélhetünk. Száz ellen egyet-kettőt ha találsz, felforgatván az egykorú lapokat és könyveket. Így pl. az Athenaeum 1841. I. kötetében amellet, hogy mily sűrűn fordul elő az irodalom, megfigyelésem szerint csupán egyetlen egyszer tűnik fel a rövidebb alak: „Különösen az újabb nemzedék az,

melly az *íralomnak* úgy neki rohan, mint kevéssel azelőtt a játéknak.“ 1841. jun. 10., 1089. h. Hasonlóképen a Lit. Lapokban, míg az *irodalom* elég gyakori, csak vagy három lapon vettem szemügyre *iralmat*: 28. l. Kunossnál, 32. l. Kuthynál, 56. l. Neynél. Érdekes emennek a következő mondata: „Illy társaságoknak nem kellene az irodalmat csupa íralomnak tekinteni.“ A Pesti Hírlap 1841-i folyamában egyszer se láttam, noha az *irodalom* nem ritkaság benne.

Én csakis 1840—43 közt találkoztam elvétve magával az az *íralom* alakkal.¹ 1844—45-ben már csupán a szépiralom összetételben nagy ritkaságképen, azontúl még evvel sem, míg az irodalom és számos összetétele használatának ezidétt már se szere, se száma.

Kuthy L. 1844. dec. 21-éről keltezett felhívásában: A' vállalkozó egylet testvéri őszinteséggel nyitja meg könyvét a' *szépiralom* képviselőinek. (Társalkodó 1845. jan. 5. 8. l.) — — „a szerint, a' mint a' *szépiralom* vagy tudományok körébe tartozik“ Irodalmi Őr 1845. jul. 12. l. évf. 1. sz. a Vezérszóban. Négy sorral előtte azonban szépirodalom áll.

Bár a rövidebb alak képzése is helyes, mégis Szemeréék eredeti hosszabb alakja vált közönséggé. Oly hirtelen és oly élénken gyökeredzett meg a köztudatban s meglevő példákhoz simulva oly természetesnek tetszett, hogy utána még a belőle rövidített *íralom* is mesterkéltnek tűnt fel s alig talált egy-két követőre. Toldy maga is hamar felhagyott kísérletével. Aránylag legtovább és leggyakrabban használta Kuthy Lajos.

4. A szónak megcsaládosodása. Képzések és összetételek. Alighogy forgalomba került a literatura magyar megfelelője, legott új képzésekkel és különösen számos összetétellel kezdett meg sokasodni.

Képzés csak kevés keletkezett belőle. Egyedül az *irodalmi* volt természetes és szükséges alkotás a *literaturai* helyett; ez — amint láttuk — már 1840-ben feltűnik Toldynál. Az *irodalmász*, *irodalmár* (*iralmász*, *iralmár*) inkább a szótárírók mesterseges faragványa volt a *literátor* helyébe. Az elsővel szövegben nem is találkoztam, a második imitt-amott élénk bukkan s még manapság is találkozunk vele néha, nem különben egy-két

¹ Vö. pl. Pesti Hírlap 1843: 58. l. „*íralom* és művészet barátihoz“, de vele szemben ugyanazon cikkben ötször *irodalom* és egyszer *irodalmi*. És végig az egész évfolyamban általános az *irodalom*, *szépirodalom*, csak 22., 42. l. *szépiralmi*.

továbbképzésével *irodalmár-ság*, *-kodik*, *-koddás*, de már csak kicsinylő, gúnyos árnyalattal. Semmi szükség sincsen rájuk, az *író* vagy *irodalombúvár* pótolhatja őket.

Annál lombosabb lett az összetételek fája. Az alárendelő összetételnek mondhatni minden fajtája elvonul előttünk, ha a hosszú soron végigtekintünk. Gyakran áll az irodalom elő-, de még többször utótagképen. A kisebb rész a már meglevő literatúra összetételeket váltotta fel (szépliteratúra, regényl., journal-l., világl., literaturabarád, literaturatörténet), vagy a jelzős kifejezés közbenső lépcsőjén által fejlődött csakhamar összetétellé (drámai lit. > drámai irod. > drámai irod.; színi irod > színi irodalom), a nagyobb rész pedig egyenest két főnévből állott össze. Szinte valamennyihez hozzájárult a mozgékony *-i* melléknévképző.

Sok összetétel támadt mingyárt a szó életének első évtizedében és még több a további használat folyamán. Csak a főnévi összetételek száma — szinte páratlan a magyar nyelv történetében — mintegy száz körül jár. S még egyre újak jöhetnek. De viszont az avárt járva, több elsárgult levélre bukkanunk, amely az *irodalom* fájáról hullott vala alá (bel-, kül-, hölgy-, líra-, lapirodalom).

Kor szerint első volt a sorban Szeberényi összetétele: az *irodalomterjesztés* (1840). Azután, amennyire módomban volt megállapíthatni a 40-es éveknek dús irodalmából, körülbelül ily renddel következtek a legrégebb összetételek: szép-, könyv-, -kedvelő, lap- (1841), -történet, hirlap- (1842), regény-, világ-, nép-, -barát (1843), szín-, színmű-, népszínmű- (1846), almanach-, beszély-, dráma-, hölgy-, ponyva-, próza-, szak-, szótár-irodalom (1847).

Főképen azért, hogy a szó megcsaládosodását példázhasam, részben pedig hogy a további kutatásnak alapot vessek, szótárszerű renddel elszámolom az *irodalom* származékait. Összeállításomban leginkább arra törekedtem, hogy mentül több összetételt kutassak fel a szó életének első esztendeiből, de természetesen az első használatok kimutatása — ami egy ember erejét meghaladó munka volna — nem lehetett feltett célom, haneha véletlenül hibáztam rá egynémelyiknél (szép-, világ-). Valamennyi összetétel pontos korának megállapítását csak a készülő Nagy Szótártól várhatjuk.

Addig is, amíg ezt látó szemekkel megérhetjük, szemléltesse az *irodalom* pályafutását ez a hevenyében összerótt szó-

gyűjtemény. A későbbi keletű összetételek mellé is iktattam legalább egy-egy példát, idézet nélkül emlékezetből csak egy párat szúrtam közbe a teljesség kedviért.

almanach-irodalom. Címben. M. Szépirodalmi Szemle 1847. I. 9. 2.: 273. 300. 314.

belirodalom. Rovatcím Arany J. Szépirodalmi Figyelőjében. 1860—62. Vö. *külirodalom.*

beszédirodalom. Mitrovics Gyula: Egyházi szónoklattan, tekintettel a magyar egyházi *beszédirodalomra*. Sárospatak, 1878. 2-ik bőv. kiad. Debrecen, 1911.

beszélyirodalom. Cím, M. Szépirod. Szemle. 1847. 2: 225. 245. A nevezetesebb tüneményekről legujabbkori regény s *beszélyirodalmunkban*. Greguss Ágost. (Kelet Népe 1856. 2: 213.) Helyesen: *elbeszélés- v. novella-irodalom.*

dalirodalom. Hanák Árpád. A magyar dalirodalom első fejlődése. Budapest. Steinitz zeneisk. évkönyv. 1909/10. 5—7. 1.

drámairodalom. Eleinte csak *drámai irodalom* járta. Így pl. Ath. 1841. 2: 654., 1842., 2: 175. 495. Régebben is csak *drámai literatura*. Drámai irodalmat találunk még az Életképek 1846-i évfolyamában is: 1: 62., 730. A 62. lapon bizonyára csak sajtóhibának tekinthetjük a következő mondatban: „A színészetnek tehát — ideértve a' dráma | irodalmat is — nemzetinek kell lenni.“ A *dráma* a sor végén áll megszakító jel nélkül. Ugyanazon lapon még kétszer *drámai irodalom* áll. Valószínű, hogy az *i* a sor végéről leesett. — Azonban már: *Drámai irodalmunk 's a' színbíráló választmány.* (Életképek. 1847. 1: 289, 329, 461, 493. Ábrányi Emil cikke. A szövegben is többször kerül elő az összetétel.) — Bátran kimondhatjuk jelen darabról [Hugo Károly: Báró és bankár], hogy a' legérdekesebb tünemények egyike, nemcsak szinpadunkon, sőt az összes *dramai irodalomban*. U. o. 1847. 2: 448. — *külföldi dramai irodalmat* ... U. o. 704.

egyházirodalom. A mi által hatni, használni akart, az a lelkeszet s *egyházi irodalom* mezeje volt. (Vass József: K. Szabó János. Vasárn. Ujság 1861. 46. sz. 541.) Ugyanott pár sorral elébb helyesebben: *egyházi irodalom.* — Papnöveldeinkben főnálló magyar *egyházi irodalmi* iskolák (Uj M. Sion 1: 1870. 320., 2: 1871. 554. — Szinnyi Rep. I. 1: 1121).

elbeszélési irodalom. „a regény- és *elbeszélési irodalomban* özönével jelentkeznek a nőírók“ (Vidám Könyvtár 2. sz. Bp., [1912.] 25. 1.).

élclapirodalom. Munkásságának ... legfőbb tere a tárca-, *élclap*- és gyermekirodalom (Négyesy L. Ágai Adolf. Pallas Lex. 1: 141. Bp. 1893).

emlékirodalom. Ez időszakban kezdődik nálunk az úgynevezett *emlékirodalom* (memoires), mely szerint az író a saját korában történt, önmaga által látott, hallott, tapasztalt nevezetes dolgokat leírván, emlékezetben hagyta. (Arany J. Magyar irodalomtörténete. Közzéteszi Pap Károly. O. K. 1581—87. Bp., 1911. 116. 1.)

eposzirodalom.

essay-irodalom. Magára a tudományos prózára és az *essay-irodalom* kialakulására nagy fontossága volt folyóirataink közül főként a Budapesti Szemlének (Ferenczi Z. A m. irod. tört. Bp. 1913. Műv. Kvtára 11: 631.)

gyermekirodalom. Az ifjusági és gyermek-irodalom. Torkos László. (Figyelő 1872. 5. — Szinnyei Rep. I. 2: 1201.) — Valami a „gyermekirodalomról.“ Csernátoni Gyula. (Erdélyi Híradó 1890. 80. sz. — L. Hellebrant Árpádnál. EphK. 1891: 626.) — Vö. Hirnök 1840. dec. 24. 3. 1.: Tudjuk, milly parlagon áll hazánkban a' gyermekliteratura.

hírlapirodalom. Ath. 1841. 1: 688., 752. még *journal-literatura.* — Így tekintve a' magyar hírlap-irodalmat, főkép szerkesztőinknek volna kötelessége, hogy mindenben jó példával menjenek előre... (Ath. 1842. jul. 10. 2: 31. h. Káldy cikkében). — Azon sok anomaliák közt, melyek a' hírlap-irodalomban feltűnnek... (Életképek 1847. 1: 656.) — *journal-irodalmi* munkásság (Toldy felolvasásában. 1843. febr. 6. A Kisfaludy-t. Évl. 4: 266) — *journal irodalom* (Életk. 1847. 2: 258).

hitirodalmi. Megnyitotta ez időszakban a *hitirodalmi* vitákat Pázmány Péter legott a század első évében. (Toldy F. A m. nemz. irod. története. 4-ik kiad. Bp., 1878. 71. 1.).

hölgyirodalom. Címül áll a Honleányok könyve ismertetése felett. M. Szépirod. Szemle 1847. 1: 314.

irodalmár. Erdély Kovachicha, mult századi nagyhatású *irodalmárainak* azon egyik kitünő bajnoka, kire büszke önérzettel mutathat a magyar (Vass J. Benkő József. Vasárn. U. 1861. 52. sz. 613. 1.). — CzF.-nál (1865. 3.) *iralmár:* iralommal foglalkozó személy, tudományos ember. Ballaginál (Teljes sz. 1873.): *iralmár*, fn. a. m. irodalmár. Ugyancsak nála még 1881., 1890-ben is *irodalmár*.

irodalmász (iralmász). Fogarasinál (1845.), Ballaginál (1846.), Király-földynél (1846.) *iralmász*, der Literat.

irodalmi. Először Toldynál 1840. (l. fentebb).

irodalombarát. Az Ath. 1841. 1: 383. l. egyazon cikkben még így találjuk: a' *drámai irodalom baráti'* részéről, — minden *literaturabarátnak.* — A' *kör* (irodalom- és művészet-barátok egyesülete... közgyűlést fog tartani. (Fáy András elnök, Lauka Gusztáv jegyző aláírásával 1843. IV. 23-án kelt meghívón. Pesti Hírlap 1843. IV. 27. sz. 276. 1.). — De a jártas *irodalombarát* lelki örömmel kísérendi Szűcs Dániel szerencsés megmérkőzését a tömérdék nehézségekkel (M. Szépirod. Szemle 1847. 2: 177).

irodalombírálat. Mily becses anyaggyűjtemény az *irodalombírálat* történetével foglalkozónak (Dézsi: Az irodalomtört. módszerei. Irodőtört. Közl. 1903: 396).

irodalombúvár. Az *irodalombúvárok* előtt úgy látszik nincs semmi, a mi szent. — A fiatal *irodalombúvár* azonban ezt is a familia javára könyveli el (B. H. 1913. ápr. 4. 11. l. 1. h.).

irodalombúvárlat. Ha épen a mi korunkban érleli e módszer... a nyelvészet és az *irodalombúvárlat* terén is legszebb gyümölcsseit... (Katona L. Az összeh. irodalomtört. főladatai. Budap. Szemle 1900. 104. köt. 161 l.) — az összehasonlító *irodalombúvárlat* előkészítő műhelyében (u. o. 174).

irodalomelmélet. Taine *irodalomelméletéből* így alkothatjuk meg az irodalomtörténet fogalmát (Dézsi: Az irodalomtört. módszerei. Bp. 1903. 11; — Irodőtört. Közl. 1903: 11). — Platon műbírálati és *irodalomelméleti* nézetei (u. o. 1903: 394).

- irodalom-erkölcs.* Bárka József. Irodalom-erkölcs. Alkotmány 1910. 76. sz. Helyesen: *irodalmi erkölcs.*
- irodalomfejlesztés.*
- irodalomismeret, -ismerő.*
- irodalomismertetés, -ismertető.*
- irodalomkedvelő.* A Kisfaludy-t. Évl. 3: 15. 1. 1841-ből: *iralomkedvelő* (1. fentebb).
- irodalomkorszaki.* — ezen beosztásnak megfelelően alkalmazta a nyelvtan-, stílus- s *irodalom-korszaki* megkülönböztetést az egyes fokoza-
tokra (Vass Bertalan. O. K. Tanáre. Közl. 1905—6. 39: 62).
- irodalommű.* CzF.-nál (1865. III.): „irodalomban megjelent mű, külö-
nösen mely kiváló helyet foglal el az irodalomban.“ — Helyesen: *irodalmi*
mű. — Megvan még Ball. Telj. Sz. 1873.
- irodalomoktatás.* — szükséges úgyszólván az összes magyar nyelv-
és irodalom-oktatást figyelem tárgyává tennünk (O. K. Tanáre. Közl. 1886—7.
20: 289).
- irodalompártolás.* V. Irodalompártolás. (Vásárn. Ujág 1859. 3.).
- irodalompártoló.* A gazdag ifjú *irodalompártoló* lett. (Bodnár Zs. A
m. irod. tört. 3: 131. 16. füzet. Bp. 1895.)
- irodalompolitika.* Hatvany Lajos. Irodalompolitika. Nyugat 1911. 2:
169—176. 1. L. még Világ 1911. 310. M. Nemzet 1911. 189., Irodalomtör-
ténet 1913: 182. 1. — Németes összetétel. Helyesen *irodalmi politika.*
- irodalomszeret, -szerető.* — íróink csak egyes vendég- és *irodalom-*
szerető mecénásoknál vagy jóbarátoknál jöttek össze (Gondán Felicián Irod-
tört. összefogl. ³Pécs, 1911. 156.)
- irodalomtámogatás, -támogató.* Emilia „Irodalom-támogató vállalatára“
eddigelé már több mint 700 aláíró érkezett (Vasárn. Ujság 1861. 597).
- irodalomtanár.*
- irodalomtanárjelölt.* König Gyula... beszédét az irodalomtanárjelöltek-
köteles olvasmányai közé kellene felvenni. (Köhalmi Béla. Huszadik Század
1913: 99).
- irodalomtanítás.* — nem hagyhatom szó nélkül az *irodalomtanítás*
ügyét (Vass Bertalan. O. Középisk. Tanáre. Közl. 1905—6. 39: 38). — Csak-
kurrens olvasás mellett képzelhető igazi élvezetes irodalomtanítás (u. o.
1911—12. 45: 553.)
- irodalomterjesztés.* 1840 nov. 19. Szeberényi id. cikkében (1. fentebb.)
- irodalomtermék.* „más nemzetekéivel szemben, mint egyenesen a'
német nemzet sajátos és jellemző *irodalomtermékei* foglalnak helyet“
(Ujabbk. ism. tára 5: 491. Pest, 1853). Helyesen: *irodalmi termék.*
- irodalomtörténelem.* E' módszerrel adta Baehr jeles „római *irodalom-*
történelmét.“ De öt sorral lejjebb: „classica irodalomtörténet.“ (Svörényi
J. Az ó-classica literatura vagy görög és római remek-irodalom' történel-
mének főbb pontjai. Eger, 1851. IV. 1.) György Aladár. Egyetemes *irodalom-*
történelem. Figyelő 1874: 30. sz. A szövegben is egy párszor: *irodalom-*
történelem, -történelmi. — „az összehasonlító *irodalomtörténelem*“ (Katona
L. Az összeh. irodalomtörténet főladatai. Bp. Sz. 1900. 104. köt. 166). —
- irodalomtörténet.* Kezdetben: *literatura-történet* (Lit. Lapok 1841. 2:
120.), *literatúrátörténet* (Tudománytár 1841: Lit. 408), *literariai történet* (u.

ó. 411), *irodalmi történet* (Ath. 1841. 1 : 1054.) — *Irodalomtörténetileg* annyi bizonyos... (Szemere Pál 1842-i kéziratában, mely csak Szvórényi kiadásában jelent meg: Sz. P. Munkái 2 : 186. Idézte Tolnai is) — Criticai szemle az *irodalomtörténet* körében. (Tudománystár 1844. 2. f.) — Eleinte az összetételnél gyakoribb az ilyen birtokos jelzős szerkezet: *irodalmunk története* (Életrajzok 1845. 1 : 376) Toldy A m. nemz. irodalom története Pest, 1851. c. munkájában még az *irodalomtörténet* mellett gyakran használja az *irodalmi történet* jelzős kifejezést.

irodalomtörténetbúvár. Az *irodalomtörténetbúvár* nem támaszkodhatik pusztán feldolgozott művekre (Dézsi: Az irodalomtört. módszerei. Bp. 1903. 13; — Irod. tört. Közl. 1903 : 13).

*irodalomtörténetírá*s, *-író*. Várady Antal dr. A m. *irodalomtörténet-írá*s Bod Pétertől Toldy Ferencig. Bp., 1874. — Ifj. Szinnyei József: A magyar *irodalomtörténet-írá*s ismertetése. Bp., 1878. Perényi József *Irodalomtörténet-írá*sunk első munkásai (A nagykanizsai kath. főgimn. ért. 1900—1.) — „*irodalomtörténet-író*” (Ifj. Szinnyei J. Figyelő 1877. 1 : 330. s köv. 1.)

irodalomtörténetkutató. L. EPhK. 1911 : 444.

irodalomtörténettanár.

irodalomtörténettanítás. Ezt mondják az Utasítások a középiskolai *irodalomtörténettanítás* lényegéről (O. K. Tanáre. Közl. 1912—13. 46 : 745).

irodalomtörténész. Toldy *irodalom-történészünk*... nevezte el (Irodalmi Értesítő 1875 : 25). — a régi *irodalomtörténészek* behunyták a szemüket a jelen minden jobb és érdekesebb írója előtt. (Világ 1913. ápr. 6. 10. 1. 3. h.) Helyesen: *irodalomtörténetíró*, *-búvár*, *-kutató*.

irodalomtudomány. Az *irodalomtudományhoz* számítjuk az irodalmi elméletet, bírálatot és történetet, mikhez az egyes írók összeszedett munkái, megholt írók kiadásai, az új kiadások, végre régi és új classicusok fordításai csatlakoznak (Toldy F. cikkében. Új M. Múzeum 1855 : 4).

irodalomtudós. „ezt a foglalkozást az aranymosáshoz hasonlították egyik jeles *irodalomtudósunk*” (Simonyi Zsigmond: A kódexek mint nyelvmemlékek. Beöthy: Képes magy. irod. tört. I. köt. 2 130.)

jogirodalom. A magyar *jogirodalom* fejlődése 1850—1856. Hegedűs. (Kelet Népe 1856. 1 : 116., 2 : 50.) — Nagyszombati egyetem kanonistáinak *jogirodalmi* tevékenysége. Pauler Tivadar. (M. Akad. Ért. Philos. TT. Közl. 4 : 1864. 27.) Vö. Szinnyei Rep. I. 1 : 1024., 1029.

Kazinczy-irodalom. Tudtommal Toldy használja először ezt az összetételt az Új M. Múzeumban több helyütt címképen (1860. 1 : 83., 189., 2 : 446.) U. ott Széchenyi-*irodalom* (1860. 2 : 70., 224., 447). — A Kossuth-*irodalomhoz* egy lap. Vajda János. (Kossuth-Album 1868. 107. — Szinnyei Rep. I. 1 : 1030.) Ma már igen gyakran használt összetétel-fajta, magyar és idegen tulajdonnevekből egyiránt alkotható: *Rákóczi*-, *Petőfi*-, *Shakespeare*-, *Goethe-irodalom*. Vö. pl. A magyar *Rousseau-irodalom*. Rácz Lajos dr. (Irod. tört. Közl. 1910 : 243.) — Hasonló összetétel-fajta keletkezik, amikor valamely kérdéssről szóló irodalmat ilyen rövid névvel jelölünk: *Árgirus-irodalom*, *troubadour-irod.* a. m. az Árgirus meséről, a troubadourokról szóló irodalom.

kódexirodalom. Horváth Cyrill: *Codex-irodalmunk* példái s a Péládák könyve. (A cistercita rend bajai főgimn. ért. 1891—92.) — Katona Lajos.

Adalékok *codex-irodalmunk* forrásaihoz. (Irodört. Közl. 1901: 447.) — Vargha Damján. Seuse Henrik Amand a magyar *kódexirodalomban*. Bp., 1910.

könyvirodalom. Ezen szerepet én a' *könyvirodalom*' körébe tartozónak vélem. — Szent az ügy, mellyért itt a tisztelt szerkesztő buzog, 's mellyre nézve mindenben egyet értek vele; de, mint előadám, azt nem *journalistica*, hanem *könyvirodalom* mezejére tartozónak vélem. (Fáy András: Kelet' népe, nyugoton. Buda, 1841. „Költt Pesten, 4. Aug. 1841.” 5. és 10. l.) Idézi Kossuth a röpirattal foglalkozó vezércikkében s legott alkalmazza három mondatban is, az utolsó ez: Azt gondoljuk tehát, hogy ép' a' törvényhozási tárgyak fejtegetése történhetik legüdvösebb sükerrel hirlapokban, miknek különben is természetökben s rendeltetésökben fekszik, hogy a' *könyvirodalomnak* kengyelfutói legyenek. (Pesti Hírlap 1841. aug. 18.) — Tanító *könyvirodalom* pótolhatja tehát az élő iskolát. (Kuthy L. Polgári szózat Kelet' népéhez. Pest, 1841. 215. l.) — „a *könyvirodalom* terén“ (Szépirod. Figyelő 1862. jun. 5. II. évf. II. félév. 69. l.)

külirodalom. Rovatcím Arany J. Szépirodalmi Figyelőjében. 1860—62. — mint fordító is a *külirodalom* több remekét ültette át hozzánk (Salamon Ferencről. Az Ország Tükre II. 1863: 193.) L. *belirodalom*. — Vö. Lit. Lapok 1841. 2: 122: *kül literatura*.

lapirodalom. *lapiralommá* alakult belletristicánk (Kuthy L. 1841. márc. 8-án kelt cikkében. Honművész 1841: 165. Idézte Tolnai is.) — Francia *lapirodalom*' statisztikája. (Regelő Pesti Divatlap 1844. 17., 20., 21. sz.) A *lapirodalom* terjedése kedvező mértékét nyújtja egyfelől az olvasó közönség gyarapodtának... (Szépirod. Figyelő. Előrajz. [Aranytól.] 1860. 1: 1. l.) — Mi emelné leginkább a *lapirodalmat*? Földváry Kálmán (Győri Közl. 1860. 52.) — A magyar *lapirodalom* s különösen Arany János lapja. (Vasárn. U. 1861. 47.) — *Lapirodalmunk* hatása a vidéken. Nemes Albert. (u. o. 1864. 52.) — *Lapirodalmunk* decentralizált állapotáról. Jakab Elek. (Reform 1870. 213.) — Az angol *lapirodalomról*. Gy. E. (Figyelő 1872. 52. A szövegben többször hirlapirodalom.) — Ifjusági *lapirodalmunk* 1848. után Tóth József. (Figyelő 1875. 9. 10.) Vö. Szinnyi Rep. I. 2: 1238—40., 1367. *Lapirodalmi* özőnvíz. A—sz. (Krit. Lapok 1862. 307., 352.) — Igen találó szó volt az időszakai sajtó termékeinek összefoglaló megnevezésére. Szerepét átvette az eredetileg kevesebbet jelölő *hirlapirodalom*.

legendairodalom. A ferencesek középkori *legenda-irodalmának*... (Böröcz M. Ferencesek. Pécs, 1911. 142.)

levélirodalom. A XVII. század *levélirodalma*. Angyal Dávid. (Beöthy-Badics: Képes magyar irodört. I.)

lexikonirodalom.

lyra-irodalom. Az angol *lyra-irodalom*. Zilahy Imre. (Polit. Hetilap 1865. 17.) Szokatlan összetétel, noha van *eposz-*, *drámai*irodalom. Inkább *lyrai költészetet* mondunk helyette, s mondtak azidétt is: A mai angol *lyrai költészet*. Ábrányi Emil. (Föv. Lapok 1867. 201.) Szinnyi Rep. I. 2: 1368.

mémoire-irodalom. A magyar *mémoire-irodalom* újabb termékeit folyóiratunk valamelyik közelebbi füzetjében együttesen szándékoznunk bemutatni (Kritikai Szemle 1878: 36). K. g. A magyar *mémoire-irodalom*. Hazánk 1901. 184. sz.

meseirodalom. A szerző az összes ó- és középkori *mese-irodalom* Corpusát szándékozik adni (EPHK. 1886: 216).

monográfiailrodalom. Monographia-irodalmunk (1865-ig) ismertetése nem volna teljes, ha itt befejeznők (ifj. Szinnyi J. Figyelő 1877. 1: 345).

műirodalom. nemcsak a *műirodalom*, hanem a népköltészet... forrásai épen e téren rejlenek fölös számmal (Katona L. Az összeh. irodtört. főadatai. Bp. Sz. 1900. 104. köt. 162.). — A római *műirodalom* atyamestere Andronikos... E napot tekinthetjük tehát a római *műirodalom* születése napjának (Csengeri János dr. A római irod. tört. Bp., 1904. 11. 1. — Különnyomat az Egyet. Irodtört. II. kötetéből).

naplóirodalom. A régi *naplóirodalom* egyik értékes terméke két erdélyi nemes embernek... naplója (Pintér Jenő dr. A m. irod. tört. Bp., 1909. 2: 348).

naptár-irodalom. Jegyzetek *naptár-irodalmunk* történetéhez. Kövári László. (Erdélyi Naptár 2: 1855. 17.) Vö. Szinnyi Rep. I. 1: 1025. K. A. Adatok a debreczeni *naptár-irodalom* történetéhez. (Debr. Képes Kalendárium 1901. 20—23.)

népirodalom. *Népirodalom* története. Némethből Fekete Soma. (Tudománytár 1843. Érték. 14: 358.) — A *népirodalomhoz*. Garády. (P. Napló 1854. 172.) — Egy *népirodalmi* emlék 1550—75-ből. (Toldy F. Adalékok stb. 1870. NySzÉ. 1: 9. sz.) — Scribe R. fölolvasása a francia *népirodalomról*. Palóczy Lipót (Reform 1875. 95.) Vö. Szinnyi Rep. I. 1: 1022., 1152., 2: 1374. A vallásos *népirodalom* érdekében. Görömbei Péter. (Prot. egyh. és isk. lap 1891: 2. sz.) — Mindezekben *népies*, *népszerű* irodalmat jelent az összetétel. Akad azonban olyan használat is eleinte, ahol a néppel foglalkozó, a népről szóló irodalmat kell értenünk rajta és mintegy az *ethnographiát* pótolja: *Népirodalmunk* ügyében örvendetes mozgalmat veszünk észre a tudományos férfiak köréből. Szvorényi J. t. társasági levelező tag: „A közmondások és példabeszédek szelleméről s vegyes elemeiről” szóló értekezéssel foglalta el székét mult hétfőn az akadémiában (M. Szépirod. Szemle 1847. 2: 143).

népmeseirodalom. — e meséjének fontosságát *népmeseirodalmunkra* tett hatása miatt már most kiemeljük. (György Lajos. Kónyi és D'Aulnoy. Kolozsvár, 1911. 4. 1.)

népszínműirodalom. E' képből ön egyszersmind népszínművészetünk általános physiognomiáját is megismerheti, 's nem szükség soká vitatkoznunk ama kérdés fölött: vajlon hasznos-e, hogy a' *népszínműirodalom* mindig ugyanazon thema körül forogjon? (Színészeti levelek. Sylvestertől. Életk. 1846. 1: 346).

novellairodalom. kivéven a regény- és *novella-irodalmat*. (Angol irodalom. Ujabbkori ismeretek tára 1: 103. Pest, 1850.) Ez leginkább a' regény- és *novellairodalomban* látszik meg (Németnyelv és irod. U. o. 5: 492. Pest, 1853). — *Novellairodalmunk* az ujabb időben. R—y. (Krit. Lapok I. 1862. 90.)

nyelvtanirodalom. Lendített-e görög *nyelvtan-irodalmunk* terén (O. K. Tanáre. Közl. 1886—7. 20: 302). Régi *nyelvtanirodalmunk* (Beöthy: Képes m. irodtört. 1. 2 666. Szakaszczimben). Simonyi u. o. *nyelvtani irodalmat* ír; hasonlókép A magyar nyelv Bp., 1905. 15., 17. 1. — Ez a körülmény jelöli

ki... Bőjthi Antal helyét is a magyar nyelvészet és *nyelvtanirodalom* fejlődésében (Braun Margit. Bőjthi A. nyelvтанáról. Bp., 1910. 33).

önéletrajzirodalom.

pamfletirodalom. Székács József levele érdekes világot vet a negyvenes évek *pamphletirodalmába* (Gragger R. Irodört. Közl. 1910:350). — a kilencvenes évek hirtelen felvirágzó *pamflet-irodalma* (Pintér Jenő A m. irod. tört. 1772—1831. 1: 50. Bp., 1913.)

példairodalom. L. prédikációirod. a.

ponyvairodalom. Szótározva először CzF.-nál 1870. (Vö. NyÚSz. 145). De már jóval korábról kimutathatjuk használatát: A jó Ilosvai Péter historiája Toldi Miklósról, melyet a *ponyvairodalom* tartott mind maig... életben, szolgált költőknek kútfőül. (Elbeszélő költészet. Név nélkül. M. Szépirod. Szemle 1847. jul. 11. 2: 17. l.) — E katonadal... megvan... egy régi *ponyvairodalmi* nyomtatványon. (Thaly K. Régi m. vitézi énekek. Pest, 1864. 1: 227). E dal, mely a múlt századi szétszórt *ponyvairodalmi* nyomtatványokban gyakran előfordul (u. o. 2: 294). — *Ponyvairodalom* Londonban. Németből Kálosi Lipót. (Ország Tükre 1865. 8—10. — Szinnyei Rep. I. 2: 1368.)

prédikációirodalom. „a prédikáció-, példa-, legendairodalomban ő is jelentékeny tényező” (Böröcz Marcell: Ferencesek a középkori magyar irodalomban. Pécs, 1911. 112).

prózaírodalom. Az angol *prosa-irodalom*. Frereych Imre. (Életképek 1847. 2: 357., 389).

regényirodalom. Előbb így: *regény-literatúránk* (Ath. 1841. 1: 623.). Francia *regény literatura*. (Lit. Lapok 1841. 2: 16. l.) Ha egy pillanatot vizsítunk végig azon műveken, melyeket a drámai és *regényi irodalom* mutathat (Gondol Dániel: Regény és dráma, párhuzamban. (A Kisfaludy-t. Évl. II. Buda, 1841. 148. l.) — Sue Eugent a' Matild regénye első rangu regény-íróvá emelte... messze felülmulja a' francia legújabb *regény-irodalom* bármely terményét. — E' gyűjtemény, a' francia jelenkori *regényirodalom* legjelesb műveiből szerkesztve folytattni fog. (Eggenberger J. és fia hirdetésében. Pesti Hirlap 1843. V. 28. sz. 359. l.) — Felöle az a' hír terjedt, hogy salonregény, mely egész saját neme a' *regényirodalomnak*. (Regélő Pesti Divatlap 1844. 1: 7. 26. h.) — francia *regényirodalom* (Életk. 1846. 1: 62. 64. l.) A' *regényirodalmi* tér, melyen eddig csak Jósika mutogatott fel, szinte kizárólag, nagyobb műveket, mindinkább népesedik (Csatáry Ottó: A' m. irod. 1845. évi termékei. U. o. 527). A legújabb magyar *regény-irodalom*. Henszlmann dr. (u. o. 1846. 2: 212, 283.) L. még Társalk. 1847. 5: 20. 153., M. Szépirod. Sz. 1847. 1: 3, 22, 47.

remekirodalom. Szvorényi József: Az ó classica literatura vagy görög és római *remek-irodalom'* történelmének főbb pontjai. Eger, 1851. A könyv szövegében is többször összeírva: A' római *remekirodalom* történetét tárgyalják (III. l.) — Ámbár pedig a' görög *remekirodalom* a' rómain több tekintetben felüláll... (8. l.)

szakirodalom. Az ezen értelembeni irodalom, mely egy jelentésű a *mulattató irodalommal*, a *szakirodalomnak* állna ellenébe, melyhez épen úgy oda tartozik az orthographiátlanul írt szakácskönyv mint a mélyelmű meta-

physica s dogmatica. (Az irodalom jelentősége s befolyása az életre. Németből G. P. után. M. Szépirod. Szemle 1847. 2: 284.)

szatírairodalom. A kiegyezés után a pol. élet fonákságaival különösen a *szatíra-irodalom* foglalkozik (Gondán Felicián Irod. tört. összefoglalások. ³Pécs, 1911. 31.) A *szatíra-irodalom* története (u. o. 96).

szennyirodalom. Újabban tűnt fel a hírlapirodalomban a *pornográfia* magyarjaként. Nyilván az ilyen jelzős kifejezés volt az elődje: A szennyes irodalom. Szana Tamás. Pesti Napló 1891. 4. sz.

szépirodalom. 1841-ben még mindenütt általános a szépliteratura, a magyar összetétel csak elvétve kerül elő. Első használata megfigyelésem szerint Szemere Pál Mű és élv. c. cikkében tűnik fel: „De épen ezeknek vezéreltetésükért volnának szükségesek *szépirodalmunkban* a' bírálatok, kivált az analitico-syntheticiai kritikák!” (Athenaeum 1841. jun. 8. V. é. 1: 1075. h. — Sz. P. Munkái 2: 14. 1.) Vörösmartynak A kis leány baja c. költeményével foglalkozik e cikk. Azt a szakaszt, amelyben összetételünk áll, Szemere 1836-i naplójából valónak jelzi („Első élv. Napló, 1836.”) De természetesen csakis arról lehet szó, hogy 1841-ben a közreadáskor a szépliteratura helyébe az új szót iktatta. Külömben a cikknek frissen kelt bevezető szakaszában még *szépliteraturait* ír. — „Kuthy' irásának a' *szépirodalomban* az a bélyege, mi Kossuthénak a' politikai mezőn.” (Ath. 1841. aug. 29. 5. é. 2: 415. h.) L. még u. o. 654. h. — „a *szépirodalom* ellenségeiül” (Lit. Lapok 1841. aug. 21. 2: 58. 1.) — „az arab *szépirodalom* sajátosságai” (u. o. aug. 28. 2: 65). 1841. szept. 27-ikétől a Kisfaludy-társaság a „Magyar Szépirodalmi Intézet” mellékcímet viseli. (Évl. 3: 14—15. L. bővebben odafel a 2. szakaszban.)

szinirodalom. Előbb: „*szini irodalom*” (Éltk. 1846. 1: 188.) — 'S a' mostani francia *szinirodalomtól* sem tagadhatni meg ama fölötte nagy érdemet... (Szinészeti levelek. Silvestertől. u. o. 220. 1.) — a' külföld *szinirodalmának* ismertetésével... (u. o. 1847. 1: 465). — a' *szinirodalom* iránt viseltető buzgalmunk... (u. o. 493.) Vö. u. o. 494. „nemzeti szinkolészet.” — Az orosz *szinirodalom.* Bodenstedt Frigyes után Medve Imre. (Sürgöny 1861. 270, 274, 276, 278.) L. Szinnyi Rep. I. 2: 1379.

színműirodalom. „mellyek igen könnyen a' *színműirodalom* általános hibáivá fajulhatnak” (Szinészeti levelek. Sylvestertől. Éltk. 1846. 1: 344.) — Miután *színmű-irodalmunk* szemmel tartásában folyvást szigorun ragaszkodom azon nézethez (Vas Andor nyilatkozatában. u. o. 1846. 2: 443). — Heverdle Géza. Kalauz a magyar *színműirodalomban*. Bp., 1901.

szótárirodalom. A' magyar *szótárirodalom'* történeti szemléje. Szilágyi István. (M. Acad. Ért. 1847. nov. 303., 311. 1. A szövegben is többször). — Latin magyar *szótárirodalmunk*. Vass József. (Kolozsv. Kath. Gymn. Évk. 3: 1854. 3—30.) Vö. Szinnyi Rep. I. 1: 1034.

tanirodalom. A hiányokat leginkább az iskolai phil. *tanirodalomban* látta (Körösi Henrik: Bartal Antal. O. K. Tanáre. Közl. 1886—87. 20: 277.)

tankönyvirodalom. — *tankönyv-irodalmunk* egy jóravaló művel szaporodott (O. K. Tanáre. Közl. 1886—7. 20: 382).

tárcairodalom. Ágai Adolf... mindjárt írói pályája kezdetén első-sorban mint élesen megfigyelő tárcairó tűnt fel bécsi leveleivel s ezen a téren, a minden irányban kiterjedt mai *tárcairodalom* mellett sincsen

nála kiválóbb. (Ferenczi Z. A m. irod. tört. Bpest, 1913. 599. Műve Kvtára.)

tárca-regényirodalom. Ime Dumas a' *tárca-regényirodalom* megbízott képviselője nem restel egy, már nálunk is elkopott német drámát halálíg nyuzni (Életk. 1847. 2 : 228).

történetirodalom. az erdélyi magyar *történetirodalomnak* (Vass József: Benkő J. Vasárn. Újság 1861. 52. sz. 613. 1.) — A XVI. század *történetirodalma*. Szilágyi S.; A XVII. sz. — — Angyal D. (Beöthy-Badics Képes m. irodört. I.) — A Századokban (1912) rovatcím, 1913-tól helyesebben *történeti irodalom*. Ugyanígy már régebben is: A' forradalom egész történeti irodalmat teremtett (Ujabbkori ism. t. 3 : 467. Pest, 1851.)

vígjátékirodalom. Menander a későbbi *vígjátékirodalom* állandó alakjait szerepeltette (Négyesy L. Poétika. Bp., 1901. 154.)

világírodalom. Goethe élt először 1827-ben evvel a kifejezéssel: welt-literatur (vö. Tóth Béla: Szájrúl szájra. 337.) Nálunk eleinte *világliteratúrának* (Szemere Pál 1840-ből keltezett írásában. Ath. 1841. jun. 8. 1079. h. — Munkái 2 : 17.), *világ' literatúrájának* (Pesti Hirlap 1841 : 404. 1.), *világköltészetnek* (Töredék-gondolatok a' világköltészetről. Vachott Imre. Ath. 1841. 1 : 369., 390. h. — Szemere Pál 1841., 1842. L. Munkái 187., 287.) írják. Már az összetétel csíráját mutatja a következő mondatban levő jelzős szerkezet: „Mindkettő kezdő 's épen azért balgatagság tőlök kívánni, hogy olly költői műveket teremtsenek, minők a' *világ' irodalma'* első sorában tündökölnék.” (Szontagh Gusztáv. Csaplovicsiana. Ath. 1841. máj. 13. 1 : 910. h.) Később elmarad a birtokos megjelölése s 1843-tól fogva több helyütt találkozunk az összetétellel. A Kisfaludy-társaság 1844-re kihirdetett pályatételei között első helyen áll a következő *szépműtani tétel*: „Előrebocsátván: mik legyenek az úgy nevezett új francia (komoly) dráma' jellemző tulajdonai; mutattassék ki, milly viszonyban áll a drámai *világirodalom'* egyéb kitünőbb irányaihoz...” — „Költ a' Kisfaludy-Társaság' 1843. febr. 3. volt üléséből.” Arra, hogy ki fogalmazta a tételt, nincsen adatunk. Vö. A' Kiszf.-t. Évl. 4 : 58. Pest, 1844. Legelőbb természetesen nem az Évlapokban, hanem az 1843. februáriusi lapokban tették közzé. L. pl. a Jelenkor 1843. feb. 9. sz. 59. 1. 3. h. Később újra közölték emlékezetbe hozatal végett (Pesti Hirlap 1843. okt. 1. 672. 1., Athenaeum 1843. 2 : 248), majd pedig ugyancsak ismételve a tétel szövegét arról adnak hírt, hogy egy pályamunka érkezett be reá (Pesti H. 1843. nov. 26. 814. 1., Társalkodó 1843. nov. 23. 369.) — Nem különben megtaláljuk ez összetételt Toldy 1843. febr. 6-i előadásában (Szépirodalmunk' jelen állapotjáról): „műveinket olly tökélyben alkotni nem bírjuk, mellyel azok a' *világirodalom'* nálunk is elterjedett jeles művei mellett megállhassanak” (A Kiszf.-t. Évl. 4 : 257. Pest, 1844). 1845-ben él vele maga Szemere Bertalan is: „S ez annál fontosabb tekintet, mennél szomorúbban tapasztalhatni a' *világirodalomnak* elboríttatását fölületes munkáktól (Jelentése az irodalmi és művészeti jogok biztosításáról. Pesti H. 1845. jul. 22. 507. sz. 49. 1.). 1846-ból Tolnai idézte Szemere Páltól (Munkái 3 : 337). — L. még Életk. 1847. 2 : 21. és 476. 1. — A' *világirodalmi* szempontu philologia... E' *világirodalmi* szemponttal vagyok a' szótárakról is, (Szilágyi Istvánnál. M. Acad. Ért. 1847. nov. f. 304—5. 1.)

világirodalomtörténet. Így az általános *világirodalomtörténeti* szempont... (Henrich Arnold: Enyedi György Gismunda és Gisquardus széphistóriája. Kolozsvár, 1912. 8. 1.)

vitairodalom. Ezt az irodalmi nyelvet szintén nagy mértékben megalkotni segített a két protestáns felekezet s a róm. katolikusok részéről megindult *vitairodalom.* (Tóth Pál Magyar nemz. irodtört.² Miskolc, 1899. 64. 1.).

zeneirodalom. Recht János. Vörösmarty *zeneirodalmunkban.* Tanulók Lapja 1901. VIII. évf. 8. sz. — Zenevilág. Színházi, zeneművészeti, zene-paedagogiai és *zeneirodalmi* hetilap. X. évf. 1909. — Zenélő Magyarország. Zeneműfolyóirat... a Magyar Lant *zeneirodalmi* és művészeti melléklettel együtt. XIV. évf. 1909.

zugirodalom. Zugirodalom nagyban. (Reform 1871. 296. — Szinnyei Rep. I. 2: 1207.)

zsinatirodalom. Címben. Csanád I. 1869. 25, 41, 168. Szinnyei Rep. I. 1: 1152.

zsúr-irodalmár. — „pénzével grasszáló *zsúr-irodalmár*“ (Huszadik Század 1912. XIII. évf. 25: 246.)

NYELVÉSZETI FÜZETEK

MONOGRÁFIAK GYŰJTEMÉNYE

	Kor.		Kor.
1. Simonyi Zs. <i>A magyar szórend</i>	1.50	35. Szolár F. <i>Jelentés-tanulmányok az asszimilációs jelentésváltozásról</i>	1.—
2. Simai Ö. <i>Márton József mint szótárlíró.</i>	1.50	36. Szeremley Császár L. <i>Jelentés-tanulm. a kompl. jelentésváltozásról</i>	1.—
3. Kocsis Lénárt. <i>A mondatrészek Brassai mondatelméletében.</i>	1.50	37. Bacsó Gy. <i>Az adavidéki nyelvj., főtekintettel a mondatnani sajátosságokra.</i>	1.—
4. Simonyi Zs. <i>Trefás népmesék és adomák.</i> Nyelvjárási olvasókönyv	1.50	38. Szabó S. <i>A szigetközi nyelvj.</i>	1.—
5. Simonyi Zs. <i>Az új helyesírás szövege és magyarázata.</i> Ara vászonborítékban.	1.50	39. Vikár B. <i>A regös ének</i>	1.—
6. Rubinyi Mózes. <i>Két tanulmány.</i> Grimm és Révai. A Mondolat	1.—	40. Édes J. <i>A Balatonfelvidéki népnyelv</i>	1.—
7. Gombocz Z. <i>Nyelvtörténet és lélektan</i>	1.—	41. Buzás Gy. <i>A németes összetételek története</i>	1.—
8. Simonyi Zs. <i>Helyes magyarság.</i> Vásznonkötésben	3.—	42. Fest S. <i>A hangátvetés a magyar nyelvben</i>	1.—
9. Varga I., Szabó D., Kertész M. <i>Nyelvjárási tanulmányok</i>	1.50	43. Galambos D. <i>Tanulmányok a magyar relatívum mondatnáról</i>	1.—
10. Nagy S. <i>A váci nyelvjárás</i>	2.—	44. Kráuter F. <i>A mássalhangzók hasonulása a magyarban</i>	1.—
11. Simonyi Zs. <i>Elvonás</i> (elemző szóalkotás)	1.50	45. Pálfi M. <i>Kolozsvári glosszák</i>	1.—
12. Székely Á. <i>Alanytalan mondatnaink alanyáról</i>	1.50	46. Melich J. <i>A magyar szótárirodalom. I.</i>	4.—
13. Erdélyi L., Horger A., Szemkő A. <i>Nyelvjárási tanulmányok</i>	1.50	47. Simonyi Zs. <i>Igenévi szerkezetek.</i> Ara tűzve	1.—
14. Simai Ö. <i>Dugonics mint nyelvújító</i>	1.50	48. Szabó L. <i>A nagykanizsai nyelvjárás</i>	1.—
15. Simonyi Zs. <i>A Nyelvtörténeti Szótárról.</i>	1.—	49. Laczkó G. <i>Játszi szóképzés.</i>	1.—
16. Berze Nagy J. <i>A hevesmegyei nyelvjárás</i>	1.50	50. Klemm I. <i>Baróti Szabó Dávid nyelve nyelvúj. szempontból</i>	1.—
17. Beke Ö. <i>A papavidéki nyelvj.</i>	2.—	51. Batta B. <i>A melléknévi mondatok népies használata</i>	1.—
18. Gácsér J. <i>Telegi Miklós nyelve kül. tekintettel a mondatnani.</i>	2.—	52. Vass J. <i>Fejezetek a népnyelv mondatnáról</i>	1.—
19. Valló A., Ágner L., Szenttamási J. és Stan V. <i>Kölcsönös hatások a hazai nyelvek közt</i>	1.50	53. Dénes Sz. <i>Kossuth, a szónok</i>	1.—
20. Szűcs I. és Gencsy I. <i>Nyelvjárási tanulmányok</i>	1.50	54. Kulcsár Gy. <i>A magyaros írásművészet főkérdései.</i>	1.—
21. Kertész M. <i>Analógia a mondat-szerkesztésben</i>	2.—	55. Csúry B. <i>Teleki József gróf mint nyelvész</i>	1.—
22. Vértess J. <i>Agyermeknyelv hangtana.</i>	1.—	56. Madai Gy. <i>A hajdúk beszéde.</i>	1.—
23. Szeglet István. <i>A főnévi igenév Arany Jánosnál</i>	1.—	57. Vass B. <i>A nagykőrösi nyelvjárás</i>	1.—
24. Réger B. <i>A határozott névmutató.</i> Ara	1.50	58. Prohászka J. <i>Petőfi költői nyelveinek főajátságai</i>	1.—
25. Beke Ö. dr. <i>A vogul határozók.</i>	2.—	59. Réthel Prikkel M. <i>Csúzy Zsigmond szavai</i>	1.—
26. Oláh G. <i>A debreceni nyelvj.</i>	1.50	60. Réthel Prikkel M. <i>Sándor István nyelvtudománya.</i>	1.60
27. Nádas P. <i>A magyar népetimológia</i>	1.—	61. Viski K., Borbély I. <i>Régi szentírásfordítások</i>	1.—
28. Simonyi Zs. <i>Az ikes ragozás története</i>	1.—	62. Gesztési Gyula. <i>Csokonai és a nyelvújítás.</i>	1.—
29. Böszörményi G. <i>A jánosfalvi nyelvjárás</i>	1.—	63. Csúri B. <i>Az ige</i>	1.—
30. Geleji Katona I. <i>Magyar grammatikátska</i>	1.—	64. Steuermann M. <i>A székely nyelvjárás szörendi sajátosságai</i>	1.—
31. Teleki I. <i>A tárgyeset Arany Jánosnál</i>	1.—	65. Horger A. <i>Egy ismeretlen m. hangtörvény</i>	1.—
32. Viski K. <i>A tordai nyelvjárás</i>	1.—	66. Hefty Gy. A. <i>A térszíni formák nevei.</i>	1.—
33. Beke Ö. <i>Kemenesalja nyelve</i>	1.—	67. Damián István. <i>Adatok a magyar-román kölcsönhatáshoz</i>	1.—
34. Horváth E. <i>A bakonyfalvi nyelvjárás</i> (Térképpel és rajzokkal).	2.—	68. Simonyi J. <i>Az irodalom szó története</i>	1.—

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR folyóirata az 1913-i évfolyammal pályájának **negyvenkettedik esztendejét** futja.

Mióta *Szarvas Gábor* megalapította, híven buzgólkodott megfelelni hivatásának, és törekvése, hatása immár általánosan elismert sikerre vezette. Az **ezred-éves kiállítás** sajtó-bíráló bizottsága is *valamennyi szaklapunk közt* első helyre állította a Nyelvőrt. Idézzük a hivatalos jelentést szószerint:

„A szakirodalom gazdagsága méltán meglepi a kutatót Magyarország művelődési törekvéseiben. Alig van az ismeretek, a tudományok, a szellemi és anyagi érdekek körében mező, amelyet egy vagy több folyóirat ne szolgálna. Ezek közül nagy jelentőséggel emelkedik ki a *Magyar Nyelvőr*, 25 éves multjával, amely a nemzeti művelődés terén a magyar nyelv szolgálatában korszakos jelentőségre tudott szert tenni.“

A

MAGYAR NYELVŐR

havonként legalább három íven jelenik meg (a nagy szünet kivételével). Előfizetés egész évre **12 korona**. *Tanítóknak, tanulóknak, lelkészeknek, önképző-köröknek, falusi iskoláknak és szerkesztőségeknek 6 korona.*

A Magyar Nyelvőr feladatait és törekvéseit öt pontban foglalhatjuk össze:

1. Őrzi a magyar nyelv eredetiségeit és szépségeit az idegenszerűségek pusztító hatása ellen, s e végre bírálja a sajtót, a szépirodalmat és a tudományos munkákat.

2. Összegyűjti és fejtegeti az írók s a népnyelv stilusbeli szépségeit.

3. Megfelel az olvasóknak a nyelvet illető minden kérdésére.

4. Népszerűsíti a nyelvészet fontosabb eredményeit.

5. Önálló kutatások tárgyává teszi a magyar nyelv szerkezetét s történetét s összegyűjti a nyelv kincseit az irodalomból s a nyelvjárásokból.

Szerkesztőség és kiadó-hivatal

Budapest IV. Ferenc József part 27. sz.